

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Složena rečenica s umetnutim klauzama u bosanskom jeziku na primjerima
književnoumjetničkog stila
(završni diplomski rad)

Kandidatkinja:

Ifeta Palić

Mentor:

prof. dr. Ismail Palić

Sarajevo, 2018.

Sadržaj

Uvod	2
Teorijske napomene o umetnutim klauzama	3
Analiza korpusa.....	8
Umetnuta vremenska klauza	8
Umetnuta uzročna klauza	12
Umetnuta poredbena klauza	14
Umetnuta posljedična klauza.....	14
Umetnuta namjerna klauza	15
Umetnuta pogodbeno klauza	16
Umetnuta dopusna klauza	17
Umetnuta objekatska klauza.....	17
Umetnuta količinska klauza	19
Umetnuta slobodna relativna klauza	19
Umetnuta atributska klauza	20
Umetanje između klauza	25
Umetanje glagola govorenja.....	25
Umetanje diskursnih oznaka	27
Osnovne sintaksičke i pragmatičke osobine složenih rečenica s umetnutom zavisnom klauzom.....	33
Zaključak	37
Izvori	39
Literatura	40

Uvod

U ovom radu razmatrat će se složena rečenica s umetnutim klauzama u bosanskom jeziku na primjerima književnoumjetničkog stila. Rad se temelji na stotinjak primjera pronađenih u djelima bh. pisaca. Riječ je o četiri djela: *Tvrđava* Meše Selimovića, *Istočni diwan* Dževada Karahasana, *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića i *Uhode* Derviša Sušića. U radu se nastoje izdvojiti složene rečenice s umetnutim klauzama i objasniti njihova glavna sintaksička i pragmatička svojstva.

Rad se sastoji od nekoliko dijelova. U prvom se dijelu govori o pojmu umetanja i umetnutim klauzama te naglašava koje su osnovne sintaksičke i pragmatičke osobine umetnutih klauza. Dat je kratak pregled razmatranja umetnutih klauza i zapažanja koja su o njima dosad iznesena, kao i najčešćih problema s kojima se lingvisti susreću pri opisivanju umetnutih izraza.

Drugi, ujedno i glavni dio ovoga rada odnosi se na analizu korpusa. U navedenim djelima pronađeno je stotinjak primjera složenih rečenica s umetnutim klauzama. Kako je tema umetanja široka pojava, rad je ograničen samo na zavisnosložene rečenice. One su podijeljene po vrstama i tako je vršena i njihova analiza, koja se sastoji od toga da se opiše na kojem se mjestu unutar domaćinske pojavljuju umetnute klauze, kojim su veznim sredstvima one uvedene, kakva je interpunkcija, koliko je klauza umetnuto i šta se umetanjem postiže.

Tokom analiziranja korpusa primijećeno je da nije rijetka ni pojava umetanja izvještajnih glagola i diskursnih oznaka u književnoumjetničkom stilu. Iako su oni po mnogo čemu različiti od zavisnih klauza, ova je pojava vrlo zanimljiva, pa su dva posljednja poglavlja glavnog dijela posvećena ovim dvjema temama.

Na kraju se nalazi zaključak, u kojem se iznose sva zapažanja do kojih se došlo tokom analize teme, kao i sažeti prikaz najvažnijih teorijskih odrednica koje je potrebno znati kako bi se najbolje razumjela pojava umetanja.

Teorijske napomene o umetnutim klauzama

Složena rečenica jeste ona koja sadrži najmanje dva predikata, tj. ona koja je sastavljena od najmanje dviju prostih rečenica objedinjenih u jednu strukturnu, značenjsku i intonacijsku cjelinu.¹ Njihov redoslijed u aktualiziranom dijelu sintaksičkih dijelova može biti različit. Načelno je pravilo da je glavna klauza u prepoziciji ako je njome obuhvaćena tema, a u postpoziciji ako je njome obuhvaćena rema. U slučaju kad je rematski dio složene rečenice u zavisnoj klauzi, ona dolazi iza glavne, a ako je to tematski dio, onda će ta klauza doći ispred glavne, i tu pojavu nazivamo inverzijom. Za neke je složene rečenice uobičajeniji jedan, a za neke drugi redoslijed, neke se ponašaju slobodnije s obzirom na mogućnost premetanja, a neke ga uopće ne dopuštaju; u svakom slučaju, njihov je red uvjetovan i komunikativno i logički i semantički i gramatički.² Red između klauza unutar složene rečenice ne mora uvijek biti njihov „prirodni“ red ili inverzija, nego se može desiti i da je jedna klauza umetnuta između dijelova druge klauze, čime ću se u ovome radu prije svega baviti.

Umetanje (naziva se još i parenteza, interpolacija, interpozicionalizacija ili suplementacija) je karakteristično za morfološku i sintaksičku razinu jezika i ne može se primijeniti na fonološkoj. Kako navodi De Vries,³ s jedne strane, teško je definirati pojam umetanja, dok je, s druge strane, to pojava koja se lahko intuitivno prepoznaje. Postoji široka lepeza mišljenja o tome koja su to temeljna svojstva umetka (parentetika). Prema Paliću, „umeci (parentetici) na sintaksičkoj razini (...) jesu različite pojedinačne riječi, sintagme, klauze te spojevi klauza koji jesu dio linearnog ostvarenja jedne klauze ili rečenice, ali su pritom tako pozicionirani da prekidaju njezinu intonacijsku, sintaksičku i semantičku linearnost“.⁴ Klauzu koja sadrži umetak Palić je nazvao domaćinskom klauzom / rečenicom, dok umetnutom klauzom smatra onu „koja je smještena u sintaksičkim granicama druge klauze, koja je dio linearnog ostvarenja druge klauze, ali tako da prekida njenu intonacijsku, sintaksičku i semantičku linearnost“.⁵ Važno je napomenuti i to da je umetnuta klauza od svoje domaćinske odvojena intonacijskim rascjepom koji nije svojstven rečeničnoj intonacijskoj liniji, što je i u pisanom diskursu interpunkcijski označeno.

¹ Jahić, Dž., S. Halilović i I. Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe, str. 407.

² Vukojević, L. (2009), „Red surečenica“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, 397–409, str. 405–406.

³ Prema: Palić, I. (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, str. 80.

⁴ Palić, I. (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, str. 81.

⁵ Isto, str. 82.

Mihaljević⁶ smatra da je umetanje lingvistima zanimljivo zbog svog graničnog položaja – kod njega su u sukobu linearnost i hijerarhija. Umetnuti izraz je na linearnoj osi dio domaćinske klauze, dok na hijerarhijskoj on često nema nikakve sintagmatske veze s domaćinskom klauzom, dakle ne tvori s njim sintaksičku cjelinu koja se može smatrati jednim konstituentom. Stoga ovakvi izrazi pred lingviste postavljaju pitanje je li red riječi uvijek određen hijerarhijskom sintaksičkom strukturom ili nije, odnosno pitanje razgraničenja sintakse, semantike i pragmatike, pa nije najjasnije treba li se ovim problem baviti na nivou sintakse ili pragmatike. Pristupi koji umetanje opisuju sintaksički proširuju gramatiku dodajući joj posebne kategorije, prikazne nivoe ili uređaje, dok oni koji umetanje potpuno isključuju iz sintakse imaju problem s činjenicom da neki umetnuti izrazi očito tvore jedan konstituent s domaćinskom klauzom. Treću grupu čine oni koji zagovaraju kombinirani pristup, prema kojem neke vrste umetanja treba opisivati u okviru sintakse a neke ne, ali i oni trebaju razgraničiti te dvije grupe, što opet nije lahak zadatak. Mihaljević⁷ navodi i to da umetnuti izrazi mogu imati različita svojstva i distribuciju u različitim jezicima, pa je zanimljivo vidjeti kakva su ta svojstva u našem jeziku.

U našim se gramatikama o umetanju govori malo ili nimalo, pa se tako npr. samo navodi da je umetanje karakteristično za obilježeni red riječi i da se koristi kako bi se izrazio lični stav govornika ili izrekla dodatna obavijest,⁸ ili se ističe da umetnuta klauza može biti u zavisnom ili nezavisnom odnosu prema glavnoj, ali da se u oba slučaja može izostaviti bez posljedica po smisao rečenice.⁹ U *Gramatici hrvatskosrpskog jezika*¹⁰ navodi se kako umetnute klauze nemaju gramatičke veze s rečenicom u koju se umeću nego su s njom vezane samo po smislu. Umetnute zavisne rečenice nazvane su uklopljene, a rečenice koje su umetnute na kraju glavne rečenice dometnute, dok je ostatak poglavlja o umetnutoj klauzi posvećen mjestu zareza u ovakvim tipovima rečenica. Maretić¹¹ smatra da pretjerana upotreba umetnutih klauza može otežati komunikaciju, pa napominje da je bolje koristiti ih što manje, a ako ipak želimo, onda one trebaju biti što kraće. Prema Stevanoviću,¹² postoji razlika između formalno umetnutih i stvarno umetnutih klauza, a to zavisi od njihove autonomnosti. Stvarno su umetnute samo klauze koje su odredbe, i to odredbe s određenom autonomnošću prema

⁶ Mihaljević, M. (2013), „Parenteza s glagolima govorenja u hrvatskom jeziku“, *Rasprave – časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 527–544, str. 528.

⁷ Isto, str. 529.

⁸ Barić i dr. (1997), *Hrvatska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga, str. 594.

⁹ Težak, S. i S. Babić (1996), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga, str. 236.

¹⁰ Brabec, I., M. Hraste i S. Živković (1970), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga, str. 214.

¹¹ Maretić, T. (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, Matica hrvatska, str. 476.

¹² Stevanović, M. (1979), *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd, Naučna knjiga, str. 920–921.

dijelovima rečenica na koje se odnose, dakle odredbe apozitivnog karaktera i one se odvajaju zarezima, dok su rečenice s umetnutim klauzama u funkciji atributa ili druge odredbe samo formalno umetnute i ne odvajaju se zarezima. Jedino se Kovačević¹³ malo detaljnije pozabavio ovim fenomenom baveći se temom rasporeda klauza u nezavisnosloženoj rečenici, među kojima je posebno izdvojio rečenice s interpoliranim objasnidbenim klauzama, koje povezuje s relativnima, i priključnim objasnidbenim klauzama dodatnog komentara.

U svjetskoj je lingvistici posvećeno više pažnje ovome fenomenu. U većini svjetskih gramatika umetanje se obrađuje kao posebna sintaksička tema. Tako se u Dehé – Kavalova (2007)¹⁴ problem umetanja nastoji objasniti kombiniranjem teorijskih i empirijskih perspektiva u međusklopovima sintakse, semantike, pragmatike i prozodije. Dehe (2014)¹⁵ se bavi opisivanjem umetaka u govornome engleskom, pa tako analizira šest tipova umetaka pronađenih u korpusu. U više svojih radova Blakemore (2005, 2006, 2007)¹⁶ se osvrće na semantički i pragmatički aspekt umetanja, dok se Stowell (2005),¹⁷ Burton-Roberts (2006)¹⁸ i De Vries (2012a, 2012b)¹⁹ najviše bave sintaksičkim aspektom umetanja i različitim tipova umetaka.

Palić smatra da se svi umeci ne bi trebali smatrati konstrukcijama istog tipa, kako to primjećuje i Potts (2005: 14).²⁰ Međutim, mišljenja o ovome pitanju su podijeljena, pa tako Burton-Roberts (2006: 179)²¹ priznaje da je umetak na neki način „udomljen“ u iskazu, ali navodi da on ipak ne doprinosi strukturi tog iskaza. Bussmann²² tvrdi slično te pripisuje umecima strukturnu nezavisnost. Nasuprot njima stoje lingvisti koji smatraju da umeci imaju svoje mjesto u strukturnoj reprezentaciji domaćinske klauze ili rečenice s čijim se konstituentom kombiniraju tvoreći složeniji konstituent, a takvi su Jackendoff (1977),²³ McCawley (1989)²⁴ i dr. U svakom slučaju, nesporna je činjenica „da su umeci najprije po svome sastavu a potom i odnosu prema domaćinskoj klauzi / rečenici iznimno raznovrsni“.²⁵

¹³ Prema: Palić, I. (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, str. 86.

¹⁴ Isto, str. 84.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto, str. 86.

²¹ Isto, str. 87.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Palić, I. (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, str. 87.

Palić smatra da se „bez ikakve dvojbe može ustvrditi da između domaćinske i umetnute klauze postoji odnos sintaksičke integracije, tj. da se te dvije složene sintaksičke jedinice udružuju tvoreći sintaksičku jedinicu višeg reda – složenu rečenicu“.²⁶

Odnos između domaćinske i umetnute klauze može biti odnos subordinacije ili koordinacije. Ako je umetnuta klauza nezavisna, onda je njen odnos s domaćinskom koordiniran, a ako je ona zavisna, onda ona s domaćinskom ima odnos subordinacije. Umetanje jeste postupak svojstven prvenstveno subordinaciji, ali se također javljaju i primjeri umetanja kod koordinacije.

Umetanje može biti unutar domaćinske klauze (medijalno) i na kraju domaćinske klauze (finalno), a na kojem će se mjestu od ova dva umetnuta klauza naći zavisi od gramatičkih i pragmatičkih razloga, kao i prozodijskih i sintaksičkih ograničenja.

Glavno pragmatičko pitanje o rečenicama s umetnutim klauzama jeste zašto se one tako formuliraju. Rečenica s umetnutom klauzom „prekida (i to najčešće vrlo grubo) prirodni, očekivani, prozodijski, sintaksički i obavijesni tok iskaza, opterećuje ga, usložnjava i na taj način otežava komunikacijski proces“.²⁷ Umeci se opisuju kao netečni govor i smatra se da je to vrsta forsirane greške u komunikaciji te da su oni dokaz da se govornici susreću s poteškoćama prilikom formuliranja svojih iskaza, ali pod pritiskom interakcijskog principa nastavljaju govoriti (Wichmann 2001: 189).²⁸ Međutim, Blakemore²⁹ odbacuje ovu teoriju zbog toga što se umetnute klauze javljaju i u pisanom tekstu, gdje je riječ o govornikovom svjesnom stilskom izboru. Osnova motivacije za pravljenje umetnutih klauza, smatra Blakemore,³⁰ najbolje se može objasniti teorijom relevantnosti, koju su postavili Sperber i Wilson. U procesu komunikacije govornik bira najbolji način da slušaocu prenese sve sadržaje koji će mu omogućiti da valjano interpretira iskaz. Prema teoriji relevantnosti, slušalac pristupa sastavnim konceptima nekoga iskaza hronološki, pa vremensko dijeljenje ima važnu ulogu u percipiranju iskaza. Umetnute klauze se mogu koristiti kao sredstva postizanja optimalne relevantnosti iskaza jer su zbog svoje gramatičke, intonacijske i obavijesne samostalnosti one istaknute jedinice u iskazu te se tako pažnja slušaoca usmjerava na njih.

Neka od najvažnijih sintaksička svojstva umetnutih klauza jesu sljedeća:

- dio su linearnog ostvarenja domaćinske klauze;

²⁶ Isto, str. 88.

²⁷ Isto, str. 126.

²⁸ Prema: Palić, I. (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, str. 126.

²⁹ Isto, str. 127.

³⁰ Isto.

- mogu biti smještene unutar ili na kraju domaćinske klauze;
- stoje u odnosu sintaksičke integracije s domaćinskom klauzom;
- s domaćinskom klauzom mogu biti u odnosu koordinacije ili subordinacije.³¹

Osnovna pragmatička svojstva umetnutih klauza jesu sljedeća:

- one su govornikov svjesni stilski izbor;
- pragmatički su dvosmjerne, tiču se i govornika i sagovornika, i izraz su težnje za postizanjem relevantnosti iskaza, pa mijenjaju postojeći ili stvaraju novi kontekst za uspješnu planiranu interpretaciju iskaza;
 - sadržaj umetnute klauze uvijek je pragmatički istaknut jer se smješta na strukturni plan koji je paralelan s glavnom obaviješću domaćinske klauze i zbog toga pripada strukturi fokusa te obavijesti;
 - mjesto umetnute klauze je tamo gdje najviše doprinosi optimalnoj relevantnosti iskaza;
 - dva su načina kako ove klauze djeluju: 1. doprinose interpretaciji domaćinskih klauza na nivou eksplicitnog ili implicitnog sadržaja i 2. opskrbljuju slušaoca obaviješću o pretpostavkama, asocijacijama, pitanjima i sl. koji mogu biti motivirani sadržajem domaćinske klauze;
 - među specifičnim pragmatičkim funkcijama jesu i: funkcija postizanja referencijalne određenosti i eliminiranja dvosmislenosti glavne tvrdnje, zatim epistemičkomodalne funkcije povezane s istinosnom vrijednošću iskaza, funkcija referiranja na drugi mogući (pretpostavljeni) diskurs, tekstualne funkcije i dr.³²

³¹ Palić, I. (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo, str. 137.

³² Isto, str. 138–139.

Analiza korpusa

Umetanje rečenica vrlo je rašireno i sve vrste rečenica mogu biti umetnute, od zavisnih do nezavisnih. Umetanje generalno vrlo je široka pojava, pa je potrebno odrediti uži predmet rada. Ovaj će rad tako biti ograničen na zavisnosložene rečenice. U korpusu je pronađen popriličan broj umetnutih klauza. Nekih tipova zavisnih klauza ima mnogo, nekih malo, a nekih nikako. Najčešće vrste klauza koje su pronađene u zadatom korpusu jesu vremenske i atributske. Osim njih, pronađeno je nekoliko primjera uzročnih, namjernih, pogodbenih, dopusnih i količinskih klauza, a nije zanemariv ni broj pronađenih primjera u kojima susrećemo umetanje tzv. izvještajnih glagola i diskursnih oznaka. U nastavku rada objasnit ćemo svaki od navedenih tipova.

Umetnuta vremenska klauza

U korpusu je pronađen veliki broj raznovrsnih primjera s umetnutom vremenskom klauzom. Veliki je broj primjera u kojima se vremenska klauza umeće poslije adverbijalne odredbe za vrijeme:

(1) Tada, kad je govorio o ljubavi, Begzada se nije podrugivala nego je malo plakala i privijala se uz njega jače nego ikada. (DŽKI, str. 38)

(2) A sada, kad je valjda dobio ono zbog čega je otišao, ne zna ni šta je to, pa je u njemu osjećanje krivnje pred Begzadom dublje nego ikada. (DŽKI, str. 39)

(3) Idi sada i nakiti se, namaži usne i obrubi očne kapke, navuci onu haljinu za koju si jednom rekla da je vjetrovo tkanje (sjećaš li se kako sam lijepo drhtao gledajući te u njoj?; tako drhtati možeš i ti sada, to ti dopuštam i čak to tražim od tebe, a ono uplašeno, ono ružno drhtanje pusti), a onda, kad sve to uradiš, nastavi čitati pismo. (DŽKI, str. 52)

(4) A evo i sada, kad to znam, ne uspijevam osjetiti potrebu dovoljno jaku da me pokrene. (DŽKI, str. 104)

(5) Sada, kad mi trebaš jače nego ikada, podnio bih da te više ne vidim ako bi se našao makar jedan jedini razlog. (DŽKI, str. 104)

(6) Dok su kvadrati veliki, to je gotovo lijepo jer se doživljava kao lagano okretanje od kojeg te hvata neveselo i tromo kikotanje, ali se onda, kako se kvadrati smanjuju, vrtiš sve brže, vrtiš se pomamno, propadajući u ponor na čijem su dnu zlatne tačkice iz očiju naslikane djevojčice. (DŽKI, str. 123)

(7) A sada, kad počne ubjeđivanje oko Tauhidija, emir će se ohladiti i sve će krenuti po starom. (DŽKI, str. 355)

(8) Ne možeš popuniti sve praznine i ne možeš svugdje spriječiti proizvoljnost", govorila mu je kad joj je prvi put, davno, još dok je mislio da ne mora micati od kuće da bi ućio, objašnjavao zašto treba pisati sitno i slovima ispunjavati svaki dio žućkaste površine za pisanje. (DŽKI, str. 32)

U nekim se primjerima klauze umeću poslije adverbijalne odredbe za vrijeme iskazane prijedložno-padežnim izrazom, kao npr.:

(9) Poslije dva dana, kad sam uspio da se okrijepim i malo ojačam, nastavio sam put pješice. (IHT, str. 96)

(10) Smail-aga je pobjegao kući prije završetka vojne, nestalo ga je jedne noći, i poslije nekoliko mjeseci, taman kad se rat završio, došao u Sarajevo, izbezumljen od brige za ženom i troje djece, jedva su ga prepoznali, a kad su ga prepoznali, a to je bilo odmah, zadavili su ga kao vojnog bjegunca. (MST, str. 21)

(11) U oba slučaja, kad je slika savršena i kad nije, ona je grijeh jer nas navodi da iskoračimo iz ovog svijeta. (DŽKI, str. 132)

Klauze se umeću i poslije subjekta:

(12) I onda ti je povoljna stvar što ja, kad nekoga volim, činim silno dobro, čak i ako hoću zlo ja činim silno dobro, takva sam ti ja pojava, ako mi tvoja milost dopusti. (DŽKI, str. 51)

(13) I eto, od tog serdara Avdage, počeo sam da razmišljam o onome što niko nije domislio do kraja, a što niko, kad sazri, ne ispušta iz misli: šta je to s nama i sa životom, u kakve se to konce splicemo, u šta upadamo svojom voljom u šta nevoljom, šta od nas zavisi, i šta možemo sa sobom. (MST, str. 105)

U sljedećem je primjeru vremenska klauza od subjekta odvojena atributskom klauzom:

(14) Neopisivo je kako mjesta, koja su uzor čistote i netaknutosti, kad su napuštena, brzo gube svoj nekadašnji izgled i rastaču se kao da ih sama jesen može pretvoriti u humus. (IHT, str. 67)

U nekim slučajevima umetnuta klauza razdvaja složeni glagolski oblik kojim je izrečen predikat. U korpusu su pronađene rečenice u kojima se razdvajaju predikati u obliku potencijala I:

(15) A ja bih, kad ostarim, možda uzdahnuo na nju misleći da sam zbog nje ostao bez dovoljno znanja. (DŽKI, str. 38)

zatim u obliku perfekta:

(16) Došao je u središte svijeta, postao Abdullah ibn al-Mukaffa, mnogo naučio i mnogo toga napisao ne bi li i druge podučio ili im bar ukazao na neke užitke, ali je i dalje, kad god je želio razgovarati s Begzadom, osjećao krivnju i blagi stid. (DŽKI, str. 38)

(17) Neko ga je vrijeme robinja privlačila kući i malo mu olakšavala muke, ali je, kako su dani tekli, sve duže bio sa Zubeidom i sve kraće kod svoje kuće, kao da je Zubeid nadjačao i robinju i njezinu ljubav. (DŽKI, str. 101)

kao i futura I:

(18) Idući ujutru svojoj kući, zanesen i umoran, slušao je Mutevekil svoju svirku i robinjin govor, a najbolje je čuo Muhallebove riječi pohvale i izjavu da će, dok je on živ, Mutevekil uživati njegovu zaštitu i naklonost, jer zabavnijeg čovjeka nema od mora do mora. (DŽKI, str. 93)

Zajedničko je svim ovim primjerima to da je enklitika uvijek u klauzi koja prethodi umetnutoj, a glavni glagol u onoj klauzi koja dolazi poslije umetnute. Obratan slučaj nije moguć jer enklitike ne mogu stajati samostalno, one nemaju svoj akcent i moraju se nasloniti na neku riječ ispred sebe. Ako bi se enklitika našla na početku rečenice koja dolazi poslije umetnute, ne bi se imala na šta nasloniti jer je ispred nje pauza koja odvaja umetnutu klauzu od domaćinske.³³

Zabilježen je i jedan primjer umetanja vremenske klauze poslije veznika:

(19) Smail-aga je pobjegao kući prije završetka vojne, nestalo ga je jedne noći, i poslije nekoliko mjeseci, taman kad se rat završio, došao u Sarajevo, izbeumljen od brige za ženom i troje djece, jedva su ga prepoznali, a kad su ga prepoznali, a to je bilo odmah, zadavili su ga kao vojnog bjegunca. (MST, str. 21)

U nekim slučajevima susrećemo pojavu umetanja više klauza u nizu, kao u primjeru (8), gdje je osim vremenske umetnuta i objekatska klauza koja zavisi od vremenske, a poslije nje i namjerna koja zavisi od objekatske. U primjeru (19) poslije vremenske klauze uvodi se nova klauza veznikom *a*, koja je prema glavnoj klauzi suprotna. U primjeru (2) se poslije vremenske uvodi atributska klauza, dok se u primjeru (9) umeću vremenska i objekatska

³³ Mihaljević, M. (2013), „Parenteza s glagolima govorenja u hrvatskom jeziku“, *Rasprave – časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 527–544, str. 531.

klauza jedna iza druge. U korpusu je pronađen i primjer u kojem su umetnute dvije vremenske klauze jedna poslije druge, koje su međusobno povezane veznikom *i*, a takav je primjer (11). U nekoliko se slučajeva umetnuta vremenska klauza nalazi na drugom mjestu u nizu od dvije umetnute klauze. Takav slučaj imamo u primjerima:

(20) Na ležaju, tačno pod njim tako da ih je mogao vidjeti tek kad uvrne pogled prema nosu, bili su Tauhidi i jedna debeljuškasta žena, možda ne najpoželjnija među ženama, ali sigurno ni sirotica koju bi onaj gad držao iz samilosti. (DŽKI, str. 380)

(14) Neopisivo je kako mjesta, koja su uzor čistote i netaknutosti, kad su napuštena, brzo gube svoj nekadašnji izgled i rastaču se kao da ih sama jesen može pretvoriti u humus.

U prvom slučaju vremenskoj klauzi prethodi posljedična, a u drugom slučaju atributska klauza.

Umetnuta vremenska klauza najčešće se uvodi veznikom *kad*, mada u korpusu ima i primjera s veznicima *dok*, *kako* i *kad god*. Drugi veznici osim ovih nisu zabilježeni. Ona obično daje dodatnu informaciju o vremenu u kojem se radnja dešava ili će se desiti, i formalno se može izostaviti. Međutim, ako se ovakve rečenice ispuste, to može dijelom utjecati na značenje složene rečenice. Tako npr. ako se u rečenici (14) ispusti umetnuta vremenska klauza, značenje se mijenja pa se rečenicom iskazuje da mjesta uvijek gube svoj izgled i rastaču se. Vremenska klauza u ovom slučaju daje informaciju kojom se objašnjava u kojem se slučaju to dešava, dakle kad su mjesta napuštena. Tako rečenice (14) i (14a) ne nose istu informaciju:

(14) Neopisivo je kako mjesta, koja su uzor čistote i netaknutosti, kad su napuštena, brzo gube svoj nekadašnji izgled i rastaču se kao da ih sama jesen može pretvoriti u humus.

(14a) Neopisivo je kako mjesta, koja su uzor čistote i netaknutosti, brzo gube svoj nekadašnji izgled i rastaču se kao da ih sama jesen može pretvoriti u humus.

U slučajevima kad umetnuta klauza dolazi poslije adverbijalne odredbe za vrijeme, ona nosi dodatnu informaciju, ali takvu čije ispuštanje neće bitno promijeniti značenje složene rečenice, ona zapravo samo precizira to vrijeme. Tako su rečenice (9) i (9a) značenjski gotovo iste jer je subjekt u oba slučaja poslije dva dana nastavio put pješice, pa nam informacija o tome da li se on uspio okrijepiti i ojačati za ta dva dana ne mijenja temeljno značenje glavne rečenice.

(9) Poslije dva dana, kad sam uspio da se okrijepim i malo ojačam, nastavio sam put pješice.

(9a) Poslije dva dana nastavio sam put pješice.

Umetnuta uzročna klauza

U korpusu je pronađeno nekoliko primjera umetnute uzročne klauze. Većina ovih klauza uvedena je veznikom *jer*. Osim ovoga, zabilježen je i po jedan primjer u kojem je uzročna klauza uvedena veznicima *budući da* i *kako*. Nisu zabilježeni primjeri s drugim veznicima osim ova tri. Mjesto umetnute klauze je vrlo raznoliko, pa nalazimo primjere u kojima se ona nalazi poslije veznika:

(21) Stavili smo svijeće u prozor i, kako je već pao mrak, upalili ih, pa izašli na sokak, da se divimo. (MST, str. 36)

(22) Na Glasincu, gdje je držao ergelu konja, ubili su ga hajduci Bećira Toske, a kako mu je žena umrla ranije, imanje je ostalo bratu Salihu i majci. (MST, str. 28)

poslije rečeničnih modifikatora:

(23) Nesrećom, ili srećom, jer nisam siguran da li bi iz svega ovoga ispalo dobro ili zlo, sutradan je umro stari i bolesni vezir Muhsinović. (MST, str. 89)

poslije priloga u funkciji vremenskog adverbijala:

(24) U početku je to bio lijep posao, jer mladić joj je zapravo bio ljubavnik, ali kasnije (budući da je Sibila bila nezajažljiva, a mnogo je ljudi htjelo saznati svoju sudbinu), kasnije, kažem, mladić to više nije mogao izdržati i rastao se sa životom. (IHT, str. 78)

poslije predikata:

(25) Kad bi me umorilo uzaludno očekivanje da se, nekim čudom, poruše zidovi oko mene, kad bi mi dosadilo besciljno hodanje po gradu, kad bi mi razgovori s ljudima postali nezanimljivi, jer se ne razumijem u poslove, ili mučni, jer me hvatao strah da ću postati ruševina, kao i većina onih koje sam susretao, odlazio sam u staru biblioteku što je mirisala na hartiju, prašinu i mastilo, i satima ostajao s knjigama i sa bibliotekarom Seid Mehmedom. (MST, str. 124)

poslije daljeg objekta:

(26) Zbunjeni razvojem događaja, jer nisu primijetili dotad Ibrahima na vratima, ostali su sad naglo skočili i pošli za oružjem. (IHT, str. 97)

Vrlo su zanimljivi pronađeni primjeri u kojima se uzročna klauza uvodi poslije subjekta:

(27) Naravno, prevario sam se i Rufina (jer tako se, zapravo, zove) nestaje iz ove priče. (IHT, str. 79)

(28) Anafor Latin, jer to mu je bilo puno ime, imao je običaj govoriti da su teški i mirisavi plodovi zrelih krušaka samo prikriveni turbani glupih razbojnika koji žele da ga ubiju i nepojmljivo se bojao da priđe drvetu, jer to je samo jedna podmukla zasjeda iza koje ga čeka smrt. (IHT, str. 38)

(29) Zulfikar Het, jer to bijaše ime mog saputnika, skide svoj šešir, izvadi maramicu i obrisao znojno čelo, skide i svoj kratki ogrtač i tako, pomalo već odobrovoljen vinom čija je vrijednost bila neosporna, pogledavši me nekim čudnim pogledom, jednako lukavo i cinično, koliko pronicljivo, ispruži kažiprst i započe svoju priču: (...) (IHT, str. 67)

Navedene klauze su formalno uzročne zbog veznika *jer*, a zanimljivo je da uvijek objašnjavaju zašto narator koristi baš to ime za neku osobu, dakle koji je razlog korištenja određenog imena, pa se stoga ne odnose na cijelu glavnu klauzu nego samo na njen subjekt. Kako bi se u sva tri slučaja veznik *jer* vrlo lahko mogao zamijeniti veznikom *a* i zadržati isto značenje, mislim da je opravdano značenjski ove klauze smatrati suprotnima.

Na poseban slučaj nailazimo i u sljedećoj rečenici:

(30) Zaplevši tako svoju ludoriju u kućine površnog razmišljanja, i olakšavši sebi muku, jer sam se opravdao kakvim-takvim stavom, a stav daje pravo i hrabrost, krenuo sam uskim, sokacima, prema svojoj kući. (MST, str. 66)

Umetnuta uzročna klauza uvedena je veznikom *jer* i dodatno objašnjava situaciju u glavnoj klauzi, ali je onda umetnuta još jedna klauza na kraju uzročne klauze, pa imamo prisutno umetanje u umetanju, s tim da je prva klauza umetnuta medijalno, a druga finalno. Druga umetnuta klauza po značenju je suprotna i u odnosu je koordinacije s glavnom klauzom.

I kod ovog tipa umetnutih klauza susrećemo pojavu umetanja niza klauza, pa je tako u primjeru (23) poslije umetnute uzročne klauze uvedena objekatska, također umetnuta. U primjeru (24) zanimljivo je da su umetnute dvije uzročne klauze, jedna poslije druge, koje su međusobno povezane veznikom *a*, pa su suprotne jedna u odnosu na drugu, ali su obje prema domaćinskoj uzročne.

Svi primjeri umetnute vremenske klauze pronađeni u korpusu odvojeni su zarezima s obje strane od domaćinske klauze. Kod umetnute uzročne klauze imamo i primjere odvajanja zarezima, ali i primjere u kojima je umetnuta klauza od domaćinske odvojena zgradama, npr. (24) i (27). To nam pokazuje da je izostavljanje ovih klauza gramatički, ali i značenjski

moгуće. Međutim, one nose dodatnu informaciju za koju govornik smatra da je važna da nam je prenese, pa bi se njenim ispuštanjem donekle narušila komunikacijska vrijednost cijele rečenice.

Umetnuta poredbena klauza

Sve umetnute poredbene klauze pronađene u korpusu uvedene su veznikom *kao da*, i to poslije riječi ili sintagme na koju se odnose (a koja ima funkciju subjekta (31, 33 i 34) ili atributske sintagme (32)):

(31) I možda baš ta pjesma, u kojoj je narod stvarao junake od onih koji to nisu, i taj zaborav, kao da je sve stoljećima daleko, doveli su moga rođaka u Sarajevo. (MST, str. 41)

(32) Starog Dugonju, s Begovca, isječenog austrijskim bajonetima i jedva sastavljenog, izrešetanog kuršumima kao da je bio meta na strelištu, pa je poslije sakatim prstima pravio oklagije i čibuke, nisu pozivali. (MST, str. 51)

(33) Ejub je pogleda, kao da ne razumije, i baš se htio ponovo posvetiti jelu, kad neko, kao da je bila mačka, zagreba na vratima. (IHT, str. 103)

(34) Momci iz karavana, kao da su sad iz postelje, a ne s teškog puta, revnosno se rastrčaše da sagrade logor. (DSU, str. 28)

U tri primjera umetnuta je samo jedna klauza, ali je zanimljiva četvrta, odnosno rečenica (32). Naime, veznikom *kao da* uvedena je poredbena klauza, ali je prije nastavka domaćinske klauze umetnuta i jedna nezavisna rečenica, po vrsti sastavna, a po značenju posljedična. Ovdje, dakle, imamo slučaj umetanja dviju rečenica, jedne poredbene i jedne nezavisne u nizu. Isti primjer je zanimljiv i po tome što nema zareza na početku nego samo na kraju umetnute klauze, što nije čest slučaj, ali se može objasniti time da je umetnuta klauza u ovom slučaju zapravo dio apozitivne konstrukcije, pa je zbog toga njen logičan nastavak, a apozitivna konstrukcija je već s obje strane odvojena zarezima te je tako na neki način i umetnuta klauza cijela odvojena zarezima od domaćinske.

Poređenje koje se u rečenicama pravi samo je dodatni komentar, pa se umetnuta klauza može ispustiti bez velike štete po temeljno značenje složene rečenice.

Umetnuta posljedična klauza

U korpusu je pronađena samo jedna umetnuta posljedična klauza:

(35) Na ležaju, tačno pod njim tako da ih je mogao vidjeti tek kad uvrne pogled prema nosu, bili su Tauhidi i jedna debeljuškasta žena, možda ne najpoželjnija među ženama, ali sigurno ni sirotica koju bi onaj gad držao iz samilosti. (DŽKI, str. 380)

Uvedena je veznikom *tako da*, poslije adverbijalne odredbe za mjesto, a iza nje slijedi umetnuta vremenska klauza. Nije odvojena zarezima od svoje domaćinske klauze, niti nosi obavijest čije bi ispuštanje bitno promijenilo temeljno značenje rečenice.

Umetnuta namjerna klauza

Sve umetnute namjerne klauze pronađene u korpusu uvedene su veznikom *da*. Zabilježeni su i primjeri umetanja jedne namjerne klauze i primjeri umetanja niza klauza gdje je jedna od njih namjerna. Zabilježen je jedan primjer u kojem umetnuta namjerna klauza dolazi poslije subjekta:

(36) A ovaj ovdje, Tauhidi, da ne bi sve ostalo na praznoj priči, uzme cijepati bale svile. (DŽKI, str. 351)

Umetnuta klauza u primjeru (36) odvojena je od domaćinske klauze zarezima s obje strane i ona je dodatni komentar koji nam se donosi u rečenici.

Zabilježen je i primjer umetanja namjerne klauze poslije veznika:

(37) Zato svaki od nas može postati bilo ko, samo ga treba upoznati i izjednačiti se s njim po mjeri onog Jednoga koji sadrži ili, da ti bude jasnije, po broju jedinica koje on ima kad ga vidimo kao broj. (DŽKI, str. 382)

kao i umetanja niza klauza poslije adverbijalne odredbe za vrijeme, gdje je namjerna klauza umetnuta poslije adverbijalne odredbe za mjesto:

(38) „Ne možeš popuniti sve praznine i ne možeš svugdje spriječiti proizvoljnost“, govorila mu je kad joj je prvi put, davno, još dok je mislio da ne mora micati od kuće da bi učio, objašnjavao zašto treba pisati sitno i slovima ispunjavati svaki dio žućkaste površine za pisanje. (DŽKI, str. 32)

U posljednjem primjeru umetnuta je prvo vremenska, zatim objekatska i na kraju namjerna klauza.

Umetnuta pogodbena klauza

Zabilježeni su primjeri umetanja pogodbene klauze tako da rastavlja dijelove složenog glagolskog oblika u funkciji predikata. Ovakve su klauze umetnute poslije predikata domaćinske klauze (39), adverbijalne odredbe za vrijeme (40) ili subjekta ((41) i (42)):

(39) Bojala se da bi se, prestane li pričati, nešto moglo pokvariti u prelijepoj tišini koja se spustila po njima i u kojoj se Gazvan razmekšao kao dijete. (DŽKI, str. 324)

(40) Nabavili su tri tabuta, a došli su s kolima, pa bi ih sutra rano, ako je ikako moguće, odvukli u selo, žuri im se, imaju mnogo posla kod kuće, ljeto je, vazdan stvari ima da se posvršava, a i ovako će izgubiti dosta vremena. (MST, str. 35)

(41) Osim toga, taj svijet ne bi mogao postojati jer bi se njegovi dijelovi, ako su međusobno povezani mržnjom, međusobno uništili. (DŽKI, str. 59)

(42) A ne može je ni produžiti jer će se ona, razvuče li put od kuće do tvrđave koliko bi se moglo, rastopiti u znoju koji je možda gori i od emira i od njegove potrebe da pred emirom bude dobar. (DŽKI, str. 354)

U posljednjem primjeru riječ je i o umetanju niza klauza, pa je poslije pogodbene klauze umetnuta i količinska. Kad je riječ o pogodbenim umetnutim klauzama pronađenim u korpusu, tačno je da one nose dodatnu obavijest bez koje bi rečenica ostala gramatična, ali bi njihovim izostavljanjem na značenjskom nivou došlo do razlike. Pogodbenim se klauzama obilježava uvjet za ostvarenje sadržaja osnovne klauze,³⁴ te njihovo ispuštanje itekako utječe na značenje osnovne klauze. Dakle, sadržaj osnovne klauze ostvarit će se samo ako se ostvari sadržaj zavisne klauze.³⁵ Uzmimo za primjer rečenice:

(41) Osim toga, taj svijet ne bi mogao postojati jer bi se njegovi dijelovi, ako su međusobno povezani mržnjom, međusobno uništili.

(41a) Osim toga, taj svijet ne bi mogao postojati jer bi se njegovi dijelovi međusobno uništili.

Obavijesno, one su slične, ali ne iste. U rečenici (41) se kaže da će se dijelovi svijeta uništiti samo ako su međusobno povezani mržnjom, dok se u primjeru (41a) kaže da će se oni međusobno uništiti bez obzira na okolnosti.

³⁴ Jahić, Dž., S. Halilović i I. Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe, str. 436.

³⁵ Isto.

Umetnuta dopusna klauza

U korpusu su pronađena tri primjera umetnute dopusne klauze, jedna je uvedena veznikom *iako*, a druge dvije vezničkim izrazom *ma kako / ko*. U prvom primjeru klauza je umetnuta poslije adverbijalne odredbe za mjesto, s obje je strane odvojena zarezima i školski je primjer umetnute klauze:

(43) Zatim naredi da se karavan raspredi i da se tu, iako je još do mraka ostalo više od dva sata vremena, ušanči logor i pripremi za konak. (DSU, str. 27)

U drugom primjeru klauza se uvodi poslije semikopulativnog predikata:

(44) Ako neko među ljudima nije za pisanje priča, to je siroti Mukaffa, i zato mi je čovjek koji ga je na to natjerao a kojeg on zove Gazvan, ma kako se on u stvarnosti zvao i ma ko on bio, izgledao kao neki simpatični čudak, jer je čudaštvo navoditi ljude da rade ono što nije za njih. (DŽKI, str. 363)

U ovom primjeru imamo niz od dvije umetnute atributske klauze iza kojih slijede dvije umetnute dopusne. Atributske su međusobno povezane veznikom *a* i više su integrirane u strukturu rečenice, dok su dopusne povezane veznikom *i* i daju novu informaciju i prekidaju rečenični tok. Stoga su one i odvojene zarezima s obje strane, da se istakne informacija koju nose, ali i da se „fizički“ pokaže da su izdvojene iz rečenice. Umetnute dopusne klauze se u oba primjera mogu izostaviti a da se temeljno značenje rečenice ne promijeni.

Umetnuta objekatska klauza

Što se tiče umetnute objekatske klauze, zanimljivo je to da se ona u svim zabilježenim primjerima pojavljuje isključivo u nizu umetnutih klauza, i nikad na početku tog niza. Razlog za to može biti činjenica da objekatska klauza u osnovnom redu riječi načelno stoji iza klauze na koju se odnosi, a ta klauza primarno prekida rečenični tok. Većina rečenica uvedena je veznikom *da*, osim naredne dvije, koje su uvedene veznicima *gdje* i *da li*:

(45) Nesrećom, ili srećom, jer nisam siguran da li bi iz svega ovoga ispalo dobro ili zlo, sutradan je umro stari i bolesni vezir Muhsinović. (MST, str. 89)

(46) U svakom slučaju, u Rabijinim stihovima, nerazumljivim i punim ljubavi, u kojima se nikako ne može odrediti gdje prestaje Husajn a počinje Istina, nema ni traga tim ljudskim, suviše ljudskim djelima. (DŽKI, str. 324)

U primjeru (45) proces umetanja počinje poslije rečeničnog modifikatora, gdje je prvo umetnuta uzročna klauza, a iza nje slijedi objekatska, umetnuta poslije predikata uzročne klauze. U primjeru (46) klauze se umeću poslije adverbijalne odredbe za mjesto. Prvo je umetnuta atributska klauza, a poslije njenog predikata umetnute su dvije objekatske klauze, koje su međusobno povezane veznikom *a*. Još je jedan primjer u kojem umetnutoj objekatskoj klauzi prethodi umetnuta atributska. I u ovom je slučaju objekatska klauza uvedena poslije predikata atributske klauze, a cijeli je niz umetnut poslije subjekta:

(47) Istina je da on nije imao harema i da se malo ljudi moglo pohvaliti time da mu kao prijatelji zalaze u kuću, ali se ipak može reći da su zavidljivci i buntovnici, koje je sabljom i strahom prisilio da poštuju red u svijetu, izmislili te priče o njemu, ne bi li ga ocrnili i u pamćenju ga ostavili kao nasilnika i mrzovoljnika. (DŽKI, str. 91)

U sljedećem primjeru umetnutoj objekatskoj klauzi prethodi vremenska, a iza nje je umetnuta namjerna klauza:

(48) „Ne možeš popuniti sve praznine i ne možeš svugdje spriječiti proizvoljnost“, govorila mu je kad joj je prvi put, davno, još dok je mislio da ne mora micati od kuće da bi učio, objašnjavao zašto treba pisati sitno i slovima ispunjavati svaki dio žućkaste površine za pisanje. (DŽKI, str. 32)

Zanimljiv je sljedeći primjer, u kojem je umetnuta klauza odvojena zagradom od svoje domaćinske klauze:

(49) Tako je potpuno nadjačala priča o sviračici za zastorom i lijepom Husajnu (za koga se, kažu, ne bi moglo reći da je naročito lijep, ali je valjda priči trebalo da bude, pa je postao i prelijep) koji kopni zbog nje, a ne bi je primio ni kao poklon. (DŽKI, str. 316)

U toj zagradi prvo se nalazi umetnuta atributska klauza, koja je također prekinuta, ali izvještajnim glagolom, o čemu će biti riječi kasnije u radu. Slijedi objekatska klauza, a za njom još dvije, od kojih je jedna u suprotnom odnosu s atributskom, a druga u sastavnom odnosu s prethodnom rečenicom. Ipak, iako je posljednja klauza nezavisna, ona je to samo formalno, a značenjski bi mogla spadati u vrstu posljednjih klauza.

Zabilježen je i primjer nezavisne umetnute klauze iza koje slijedi objekatska:

(50) Sjećam se da sam radio raspravu o stanovitim nejasnostima u porijeklu astrologije, imao sam puno prikupljenih podataka i zaista sam bio zaokupljen tim poslom, predano ispunjavajući redove na nemuštom papiru, a onda, u jednom trenutku, čini mi se da je to bilo sasvim slučajno, digao sam glavu i pogledao kroz prozor na drvored, kao što mi je

običaj, i primijetio sam lik onog čovjeka kako se vraća iz grada, sad već poguren i sasvim sijed, s bambusovim štapom u lijevoj ruci, koji ipak nije uspio sakriti ono karakteristično trzanje u ramenima, osvajao je polako prostor drvoreda, korak po korak, s licem izbornim i srditim zbog neobavljena posla. (IHT, str. 40)

Umetnute objekatske klauze zabilježene u korpusu nikad se od domaćinske ne odvajaju zarezima na početku nego samo na kraju, i to zbog toga što se pojavljuju isključivo u nizu umetnutih klauza, a nikad samostalno, i to na kraju tog niza. Cijeli je umetak (kojeg je umetnuta objekatska klauza dio) od domaćinske klauze uvijek odvojen zarezima s obje strane. Zbog toga što dolaze isključivo u nizu, izostavljanje umetnutih objekatskih klauza narušilo bi i gramatičku i značenjsku harmoniju rečenice.

Umetnuta količinska klauza

Pojavljivanje umetnute količinske klauze zabilježeno je i u nizu i samostalno. U oba slučaja ona je uvedena prilogom *koliko*:

(51) A ne može je ni produžiti jer će se ona, razvuče li put od kuće do tvrđave koliko bi se moglo, rastopiti u znoju koji je možda gori i od emira i od njegove potrebe da pred emirom bude dobar. (DŽKI, str. 354)

(52) Pratio sam, koliko mogoh, njihove historije i sudbine i podjednako je bilo teško ustanoviti im porijeklo kao i kraj. (IHT, str. 106)

U primjeru (51) prije količinske dolazi pogodbeni klauza, a umeće se poslije subjekta. U drugom primjeru klauza se umeće poslije predikata i odvojena je zarezima od domaćinske klauze. I ove je rečenice moguće izostaviti s gramatičkog i značenjskog aspekta, ali bismo u tom slučaju bili uskraćeni za dodatnu informaciju koju nam govornik želi prenijeti.

Umetnuta slobodna relativna klauza

U korpusu je potvrđeno da se i slobodne relativne klauze mogu umetati. Slobodna relativna klauza specifična je po tome što nema ispred sebe riječ na koju se odnosi, dakle antecedent. One po vezniku pripadaju tipu relativne klauze, ali su sintaksički slobodne jer nisu vezane antecedentom. Sve umetnute slobodne relativne klauze zabilježene u korpusu uvedene su veznikom *što*. U jednom primjeru ovaj se tip rečenica umeće poslije predikata:

(53) Kao dobri poznavaoци prilika koje su više nego strašne, oni su mišljenja, što i ja potvrđujem, da treba učiniti sljedeće, i to čim prije jer periculum in mora (...) (DSU, str. 7)

Zabilježena su dva primjera u kojima se slobodna relativna klauza umeće poslije veznika, a u oba je slučaja riječ o kvalifikatornoj rečenici (ocjenjuje situaciju). Jedina je razlika u tome što je u jednoj rečenici situacija ocijenjena pozitivno, dok je u drugoj ocijenjena negativno:

(54) I, što je najvažnije, razotkrio je i pohvatao Džaadove učenike, a time i osnažio vjeru. (DŽKI, str. 323)

(55) Nije to škrtost i nije prenemaganje, to je strah od prazne površine za pisanje koja se svojom prazninom nudi svakakvim glupostima, svim užasima i, što je najgore, proizvoljnostima. (DŽKI, str. 32)

U sva tri je primjera umetnuta klauza odvojena zarezima, a kako je riječ o dodatnoj informaciji koja je stav govornika, ona se s gramatičkog aspekta može ispustiti, ali bi ispuštanje donekle narušilo značenjsku vrijednost cijele rečenice.

Umetnuta atributska klauza

Najveći broj umetnutih klauza pronađenih u korpusu pripada tipu atributske klauze. Među ovima zabilježeni su primjeri umetnute atributske klauze s mjesnim značenjem, koje sve dolaze poslije adverbijalne odredbe u obliku prijedložno-padežnog izraza, a uvedene su priložima za mjesto *gdje* i *odakle*:

(56) Na Glasincu, gdje je držao ergelu konja, ubili su ga hajduci Bećira Toske, a kako mu je žena umrla ranije, imanje je ostalo bratu Salihu i majci. (MST, str. 28)

(57) Na čistoj ledini povišoko iznad rijeke, odakle su se vidjeli i grad i predgrađe, stade, uprije prstom u zemlju, reče glasno: „Ovdje“ i odjaha bez pozdrava. (DSU, str. 28)

(58) Basra je dovoljno daleko i od Sirije, gdje je poražen, i od Horasana, gdje mu je neprijatelj. (DŽKI, str. 57)

U svim ovim primjerima prisutno je umetanje samo jedne klauze, a takav je slučaj i kod primjera umetnute atributske klauze s vremenskim značenjem:

(59) Toga dana, kad se sve desilo, nije bilo bajraktara, otišao je nekim vojničkim poslom, a ja sam bio na straži. (MST, str. 23)

(60) U svemu što sam mislio tih časova, sati, kratkih trenutaka, nepovratno se i neumitno javljala jedna iznenađujuća misao, neoblikovana još, zapravo nešto što bi se tačnije moglo nazvati prethodnicom jeze, korijenom straha, nešto što bi se svakoj pomisli, primisli, u onom trenutku kad su se najviše mogle približiti svojoj biti, činilo besmislenim i lažnim, kao neka ljuska koja istog trenutka otpada, pretače se i nestaje u čistoj prozračnosti, ostavljajući me, samog, golog: gola životinja, preplašena, prenutna nejasnim i sumnjivim šumom, potaknutim u samoj njoj, na nekom blagom jesenjem proplanku. (IHT, str. 23)

U oba primjera klauza je umetnuta poslije adverbijalne odredbe izražene prijedložno-padežnim izrazom i uvedena prilogom za vrijeme *kad*. U primjeru (60) umetnuta je klauza samo s desne strane odvojena zarezom, dok je u primjeru (59) odvojena zarezima s obje strane. Pronađeni su i primjeri u kojima je umetnut niz klauza, od kojih je najmanje jedna atributska:

(61) A sada, kad je valjda dobio ono zbog čega je otišao, ne zna ni šta je to, pa je u njemu osjećanje krivnje pred Begzadom dublje nego ikada. (DŽKI, str. 39)

(62) Tako je potpuno nadjačala priča o sviračici za zastorom i lijepom Husajnu (za koga se, kažu, ne bi moglo reći da je naročito lijep, ali je valjda priči trebalo da bude, pa je postao i prelijep) koji kopni zbog nje, a ne bi je primio ni kao poklon. (DŽKI, str. 316)

(63) Ako neko među ljudima nije za pisanje priča, to je siroti Mukaffa, i zato mi je čovjek koji ga je na to natjerao a kojeg on zove Gazvan, ma kako se on u stvarnosti zvao i ma ko on bio, izgledao kao neki simpatici čudak, jer je čudaštvo navoditi ljude da rade ono što nije za njih. (DŽKI, str. 363)

(64) Istina je da on nije imao harema i da se malo ljudi moglo pohvaliti time da mu kao prijatelji zalaze u kuću, ali se ipak može reći da su zavidljivci i buntovnici, koje je sabljom i strahom prisilio da poštuju red u svijetu, izmislili te priče o njemu, ne bi li ga ocrnili i u pamćenju ga ostavili kao nasilnika i mrzovoljnika. (DŽKI, str. 91)

(65) U svakom slučaju, u Rabijinim stihovima, nerazumljivim i punim ljubavi, u kojima se nikako ne može odrediti gdje prestaje Husajn a počinje Istina, nema ni traga tim ljudskim, suviše ljudskim djelima. (DŽKI, str. 324)

U primjeru (61) ispred atributske, koja je umetnuta poslije objekta, nalazi se umetnuta vremenska klauza. Sljedeći primjer je zanimljiv jer sadrži više vrsta umetnutih klauza. Prvo je uvedena atributska klauza, poslije objekta, koja je prekinuta izvještajnim glagolom koji je umetnut. Poslije nje dolazi objekatska, a zatim nezavisna rečenica koja je u odnosu suprotnosti s atributskom i onda još jedna nezavisna, sastavna s posljedičnim značenjem.

Također je zanimljivo da je cijeli ovaj umetnuti niz od domaćinske klauze odvojen zagradama, a ne zarezom, što dodatno pojačava tu njegovu osobinu da nosi dodatnu obavijest. U primjeru (63) je prvo relativizatorom *koji* uvedena atributska klauza poslije subjekta domaćinske klauze, pa je onda veznikom *a* uvedena još jedna atributska, ali u odnosu suprotnosti s prethodnom. Za njom slijede dvije dopusne klauze uvedene vezničkim izrazima *ma kako* i *ma ko*, a međusobno povezane sastavnim veznikom *i*. U ovom je slučaju umetnuti niz od domaćinske klauze zarezom odvojen samo s jedne strane, preciznije rečeno, samo su dvije dopusne klauze odvojene zarezima od ostatka rečenice, dok atributske nisu. Riječ je o tome da je prva atributska klauza restriktivna, ona sužava značenjski opseg antecedenta, a takve se rečenice nikad ne odvajaju zarezom od osnovne.³⁶ Druga je atributska klauza s prvom povezana veznikom *a*, i u toj je situaciji moguće izostaviti zarez ako se drugim dijelom rečenice ništa posebno ne ističe, dakle ako je riječ o formalno rastavnoj, a značenjski sastavnoj rečenici.³⁷ Posljednja dva primjera nisu toliko zanimljiva kao prethodni. U rečenici (64) atributska je klauza uvedena poslije subjekta domaćinske klauze, i to relativizatorom *koji*, a iza nje slijedi objekatska, dok je u primjeru (65) atributska klauza umetnuta poslije adverbijalne odredbe za mjesto, a za njom slijede dvije objekatske klauze povezane suprotnim veznikom *a*.

Zabilježena su još dva primjera u kojima su umetnute dvije atributske klauze jedna poslije druge, kako je to u rečenici (62). U jednoj su one povezane veznikom *i*, dok su u drugoj povezane prijedložno-padežnim izrazom *od onih*, a obje su uvedene relativizatorom *koji/a/e*:

(66) S jednim čovjekom od reda, koji ima svoje unutrašnje lice i koji ga se drži, ti možeš mirno sjesti za ručak jer znaš da on neće zatražiti da jede iznutrice i slične stvari, da neće pojesti voćku koja ne raste u njegovom vrtu i da neće popiti ništa što bi mu moglo zatamniti razum. (DŽKI, str. 369)

(67) I možda baš ta pjesma, u kojoj je narod stvarao junake od onih koji to nisu, i taj zaborav, kao da je sve stoljećima daleko, doveli su moga rođaka u Sarajevo. (MST, str. 41)

U sljedećim su primjerima umetnute po dvije atributske klauze, ali ne u nizu, nego se jedna odnosi na jednu riječ domaćinske klauze, a druga na neku drugu, iako u svim primjerima obje klauze imaju istu domaćinsku klauzu. Primjer (68) se izdvaja po tome što su u njemu prisutna oba slučaja, prvo su poslije objekta umetnute dvije atributske klauze u nizu,

³⁶ Jahić, Dž., S. Halilović i I. Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe, str. 441.

³⁷ Halilović, S. (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo, Preporod, str. 77.

povezane veznikom *i*, a onda je kasnije uvedena još jedna atributska klauza koja nije povezana s prethodne dvije, a umetnuta je također poslije objekta. Većina ovih klauza uvedena je relativizatorom *što*, a ima i nekoliko njih koje su uvedene relativizatorom *koji/a/e*:

(68) Starog Mehmed-agu, što je na banjalučkoj vojni prvi navalio na neprijatelja i uskočio u sanac, čuvenog junaka i čuvenog pijanicu koji nije poštovao ničiji položaj već čovjeka, nisu pozivali. (MST, str. 50)

(69) Međutim, kuća i dućan što ih je dubrovačkim novcem zasnovao i robinja Zulejha koju mu je darežljivi sandžakbeg poklonio, vukli su ga za peševe da ostane, da odgodi odlazak. (DSU, str. 14)

(70) Čak je i ono što je normalno kod svih ljudi na svijetu – to što je tjeme namazao uljem, Mukaffi sada neizrecivo smetalo na sirotome Rustemu. (DŽKI, str. 34)

(71) Tada sam primijetio, po njegovom likovanju koje je skrivao tobožnjom nelagodnošću, i po grobnoj tišini što je nastala odjednom, da on ništa drugo nije ni želio nego da ja ovo kažem! (MST, str. 63)

Zanimljivo je također to da su svaki put obje umetnute atributske klauze umetnute poslije iste vrste rečeničnih članova: direktnog objekta ((68) i (70)), subjekta (69) i adverbijalne odredbe (71).

U korpusu je zabilježeno još nekoliko primjera u kojima se umetnute vremenske klauze umeću poslije subjekta:

(72) Kako je moguće da ona, koja sve razumije i sve može, tako uporno ne razumije njegov strah od prazne kozje kože? (DŽKI, str. 31)

(73) Ostali, koji te nisu čuli, naprosto su budale ili su gluhi. (DŽKI, str. 320)

(74) U slikanju koje dovede do ovakvih očiju ne može se dogoditi jedino to da se ljudi u miru razidu, a sve ostalo, pogotovo ono na šta mi ne možemo pomisliti, i te kako može. (DŽKI, str. 126)

Osim navedenih atributskih klauza s mjesnim i vremenskim značenjem, većina umetnutih atributskih klauza uvedena je relativizatorom *koji / koja / koje* u nominativu ili nekom drugom padežu, i umetnuta poslije subjekta domaćinske klauze. Takvi su sljedeći primjeri:

(75) Ali ni ja ni Mula Ibrahim, koji je sve znao, nismo mogli da objasnimo slučaj koji hoću da ispričam. (MST, str. 22)

(76) Mula Ismail, narodni prvak, koji je predstavljao ljude iz našeg džemata, primio me ljubazno, pa sam pomislio da me zamijenio s nekim. (MST, str. 86)

(77) Njena čudna boja, u kojoj smo prepoznavali oko majstora vremena, završavala se šiljatim krovom koji je mirno počivao u modrini (taj krov je osim toga bio poznat što se uvijek blago oslobađao snijega, koji je klizio prema dolje ne uspijevajući mu uhvatiti puni oblik, o taj krov, krov djetinjstva). (IHT, str. 29)

(78) Jedan ogranak istaknute porodice Talha, za koji se pričalo da je zastranio, jednostavno se jednog dana preselio tamo i otada o njima niko više ništa nije čuo. (IHT, str. 66)

Međutim, prisutne su i klauze uvedene veznicima *da* i *što* i zamjenicom *kakav/va/vo*:

(79) Onda ih opet pozove i oni dođu jer je radio tako dobro da su svi viđeniji ljudi, unatoč preporuci da se to ne radi, htjeli da ih naslika. (DŽKI, str. 112)

(80) Junačkog bajraktara Muharema, posljednjeg od stotinu bajraktara banjalučke vojne, što je bez riječi prosio stojeći pred kamenim hanom, nisu pozivali. (MST, str. 51)

(81) Pročitao je i pomislio kako bi ga neki gluplji čitalac mogao optužiti da pod maskom sigurnih istina, kakva je ona o štetnosti slikanja, protura dualističke ideje, jer se kod njega ustvari suprotstavljaju vidljivi i nevidljivi svijet, i to baš na dualistički način, jer se onaj predstavlja kao mnogo bolji od ovoga. (DŽKI, str. 138)

(82) Ibrahim Paro, knjigovezac, rasječene gornje usne, što je, kažu, biljeg srećna čovjeka, imao je tri žene u Sarajevu, i šalio se da je od njih utekao. (MST, str. 20)

Primjer (82) zanimljiv je i zbog toga što je tu prisutno umetanje u umetanju. Tok umetnute atributske klauze prekinut je izvještajnim glagolom, što će biti detaljnije objašnjeno u posebnom poglavlju. U većini primjera umetnuta je klauza s obje strane odvojena zarezom. Međutim, ima i dosta primjera u kojima je odvojena zarezom s jedne strane. Obično je riječ o tome da su to restriktivne klauze, pa se onda iza njih ne piše zarez, ili su uvedene nekim veznikom ispred kojeg zarez nije obavezan. One se mogu izostaviti s gramatičkog aspekta, ali sa značenjskog može doći do promjene. Naprimjer, vrlo je važna informacija koju nam nosi umetnuta klauza u primjeru (72), to jeste da je ona ta koja obično sve razumije i sve može, pa je onda čuđenje govornika još veće kad shvati da ona uporno, bez obzira na tu svoju osobinu, ne razumije njegov strah od prazne kože. Umetnuta nam klauza ovdje pomaže da shvatimo koliko je velik kontrast između onoga što se od subjekta očekuje i onoga što se na kraju od subjekta dobije.

Umetanje između klauza

U korpusu je pronađen i određeni broj primjera u kojima je prisutno umetanje između klauza. To znači da je klauza umetnuta tako da prekida tok domaćinske, ali na granici između dvije klauze, poslije glavne, a prije određene zavisne. U primjeru (83) riječ je o vremenskoj rečenici, a u primjeru (84) o pogodbenoj.

(83) A ja sam znao, čim sam to rekao, da sam izgovorio bezbroj gluposti, bez razloga i bez potrebe. (MST, str. 64)

(84) Naprotiv, ona će ga uvjeravati, bude li potrebe, da su mu strah izvukli san i umor. (DŽKI, str. 324)

U oba slučaja rečenice su umetnute prije veznika *da*, a poslije predikata glavne rečenice.

Umetanje glagola govorenja

Izvještajni glagoli ili glagoli govorenja obično se definiraju kao oni koji kazuju da neko nešto govori, misli ili osjeća.³⁸ Oni se ponašaju kao svojevrsni antecedenti svojim dopunama – zavisnim klauzama, ali i nominalnim i infinitivnim konstrukcijama. Primjeri koji sadrže umetnute izraze s glagolom govorenja izgledaju kao složena rečenica čija je glavna klauza umetnuta u svoju zavisnu klauzu i funkcionalno su uklopljeni u svoj noseći izraz tako što sadrže sintaktičko prazno mjesto, obično na mjestu glagolske dopune, koje pojmovno popunjava noseći izraz.³⁹ S obzirom na to da sadrže lični glagolski oblik, umetnuti izrazi s glagolom govorenja uvijek su rečenice.

U korpusu je pronađen popriličan broj ovakvih primjera. Ovakvi se slučajevi pojavljuju kad se navode nečije riječi, bilo to u upravnom ili neupravnom govoru. Ako je riječ o upravnom govoru, onda se umetnuta klauza od domaćinske odvaja zarezima ili crtama s obje strane. U primjeru broj (85) klauza je umetnuta poslije vokativa, dakle imena osobe kojoj se obraća. Osim toga, nije umetnut samo glagol nego izvještajni dio upravnog govora. Sličan je i sljedeći primjer, s tim što je tu glagol u prvom licu perfekta, dok je u primjeru (85) glagol u trećem licu perfekta muškog roda:

³⁸ Badurina, L. (2011), „Glagoli govorenja i tekst“, *Pismo*, IX/1, 125–137, str. 125.

³⁹ Mihaljević, M. (2013), „Parenteza s glagolima govorenja u hrvatskom jeziku“, *Rasprave – časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 527–544, str. 529.

(85) Ja sam tebi, Bakire – rekao mu je kad je Ismail izišao – jutros nanio nepravdu i pogriješio sam. (DŽKI, str. 344)

(86) Pa šta – odgovorio sam – ruke su ti zamazane blatom, ti si glupa. (IHT, str. 30)

U korpusu je pronađen znatno veći broj primjera u kojima je izvještajni glagol umetnut u nepravnom govoru. Obično je riječ o glagolu *kazati* u trećem licu jednine prezenta:

(87) Ja sam mu, kaže, život otrovala jer samo on ima kćer udatu za pisma. (DŽKI, str. 41)

(88) Ili je, kaže, ti ne voliš pa se ne možete povezati, jer si ti obuzet nekom drugom ili nečim u šta njoj nema pristupa. (DŽKI, str. 88)

(89) Nije ni znao, jadnik, da ta sličnost dolazi otuda što mu je suđeno da ponovi sudbinu svog zaboravljenog prethodnika koji je, kaže robinja, isto tako nestao. (DŽKI, str. 102)

(90) Vrištao sam kad bih, propadajući, naslutio te tačkice, pa me je iz noći u noć žena budila i molila me da joj dam tučak i cipelicu koje sam stezao u rukama i kojima sam, kaže, mahao u snu. (DŽKI, str. 123)

U primjerima (89) i (90) izvještajni se glagol uvodi poslije glagola *biti* i tako razdvaja predikat domaćinske klauze. U jednom je slučaju riječ o enklitičkom obliku prvog lica jednine, a u drugom trećeg lica jednine. U primjeru (89) se poslije glagola govorenja navodi i subjekt. Prisutni su i slučajevi u kojima se glagol govorenja umeće poslije objekta, bližeg, kao u primjeru (88), ili daljeg, kao u primjeru (87). U oba je slučaja lična zamjenica za 3. lice jednine u ulozu objekta, samo je jednom riječ o zamjenici za ženski rod, a drugi put o zamjenici za muški rod.

Sljedeći najveći broj zabilježenih primjera jeste broj primjera s glagolom govorenja u obliku drugog lica jednine prezenta. Ponovo je riječ o glagolu *kazati*, a zabilježen je i primjer s glagolom *velim*. U ovim su primjerima izvještajni glagoli umetnuti poslije enklitike koja je dio predikata domaćinske klauze. U primjeru (91) glavni glagol je s druge strane, pa tako u ovom slučaju glagol govorenja ne dijeli samo rečenicu na dva dijela nego i složeni glagolski oblik kojim je izrečen predikat.

(91) Ne možeš se, kažeš, otresti, a ne vidiš šta bi se od te besmislice moglo napraviti, jer se iz čitavog slučaja ne može izvesti nikakva pouka. (DŽKI, str. 46)

(92) Sluti se, kažeš, nekakva figura iza svega ovoga. (DŽKI, str. 46)

(93) Trtljao si, veliš, ono što ne misliš? (MST, str. 119)

U korpusu je pronađen i primjer s glagolom govorenja u prvom licu jednine prezenta, a ovaj je glagol umetnut poslije priloga za vrijeme, te osim primarne funkcije da nas obavijesti o tome ko je nešto rekao, u ovoj rečenici ima i funkciju da naglasi prethodnu riječ kako bismo posebnu pažnju obratili na to kad će se realizirati glagolska radnja o kojoj nas govornik obavještava:

(94) U početku je to bio lijep posao, jer mladić joj je zapravo bio ljubavnik, ali kasnije (budući da je Sibila bila nezajažljiva, a mnogo je ljudi htjelo saznati svoju sudbinu), kasnije, kažem, mladić to više nije mogao izdržati i rastao se sa životom. (IHT, str. 78)

Nije mali ni broj primjera u kojima se izvještajni glagol koristi više kao tzv. diskursna oznaka⁴⁰ nego kao informacija o tome čije nam se riječi prenose. Takav je slučaj s oblikom *kažu*, kojim se želi naglasiti da je informacija o kojoj se govori neka općepoznata činjenica za koju svi znaju:

(95) Ibrahim Paro, knjigovezac, rasječene gornje usne, što je, kažu, biljeg srećna čovjeka, imao je tri žene u Sarajevu, i šalio se da je od njih utekao. (MST, str. 20)

(96) Tako je potpuno nadjačala priča o sviračici za zastorom i lijepom Husajnu (za koga se, kažu, ne bi moglo reći da je naročito lijep, ali je valjda priči trebalo da bude, pa je postao i prelijep) koji kopni zbog nje, a ne bi je primio ni kao poklon. (DŽKI, str. 316)

U oba slučaja izvještajni glagol rastavlja dijelove složenog glagolskog oblika u funkciji predikata na dva dijela, s tim da je u primjeru (95) uveden poslije enklitičkog oblika 3. lica jednine glagola *biti*, a u primjeru (96) poslije reflektivnog *se*. Također je zanimljivo to da je u prethodnim primjerima izvještajni glagol uglavnom bio umetnut u nezavisnu rečenicu, dok je ovdje u oba slučaja umetnut u zavisnu, i to atributsku koja je također umetnuta, pa imamo prisutno umetanje u umetanju. Treba podsjetiti i na to da se u gramatikama najčešće spominje pojavljivanje glagola govorenja u određenom tipu zavisnosloženih rečenica, među kojima se najčešće navode objekatske, izrične i objasnidbene, međutim u korpusu su pronađeni isključivo primjeri u kojima su ovi glagoli umetnuti u atributskim klauzama. Moguće je da je to tako zato što korpus korišten za ovaj rad pripada književnoumjetničkom stilu, a njega odlikuje veliki broj atributskih klauza.

Umetanje diskursnih oznaka

⁴⁰ Više o diskursnim oznakama u sljedećem poglavlju.

Diskursne oznake nastaju iz želje govornika da ponudi sagovorniku upute o interpretaciji iskaza u datom kontekstu, one upućuju na odnose među segmentima diskursa, označavaju diskurs i usmjeravaju sagovornika na to kako treba interpretirati iskaz. One ne utječu na istinitost iskaza te se mogu izostaviti a da se sadržaj iskaza ne promijeni. Gotovo uvijek postoji identičan jezički izraz koji nema funkciju diskursne oznake. On doprinosi propozicijskom sadržaju iskaza i nazivamo ga originalnim značenjem. Diskursne oznake se mogu definirati i kao jezički izrazi koji s vremenom postaju automatizirane, rutinske formule i tako pomažu prevladavanju problema u komunikaciji. „Drugim riječima, diskursne oznake izrastaju iz sintaktički i semantički potpunih izraza od kojih nasljeđuju njihova upućivačka svojstva u procesu komunikacije. Iako uporabom u posebnim ko(n)tekstima mogu promijeniti funkcije, diskursne oznake zadržavaju ishodišno, osnovno značenje (engl. *core meaning*) koje je uvijek apstraktno, a pragmatička se značenja mogu dovesti s njim u vezu.“⁴¹ Teško je pobrojati sve karakteristike diskursnih oznaka, pa ću spomenuti samo neke: prozodijska nezavisnost, fonetski reducirani oblici, nepripadanje određenoj tradicionalnoj gramatičkoj kategoriji, sintaktička i semantička nezavisnost, mogućnost međusobnog kombiniranja i pojavljivanja u nizovima i dr.

Diskursne oznake potječu iz različitih sintaksičkih kategorija: uzvika, priloga, veznika, priložnih izraza, glagola, pa i čitavih rečenica.⁴² Kako se tema ovoga rada odnosi na rečenicu, u nastavku ću se osvrnuti samo na diskursne oznake koje spadaju u kategoriju rečenice.

Nisu rijetki primjeri pronađeni u korpusu u kojima nailazimo na umetanje diskursnih oznaka. Sve diskursne oznake pronađene u korpusu možemo podijeliti na one koje označavaju potvrdu glavne rečenice, zatim pretpostavku, molbu, uvjeravanje, zaključak te tipizirane strukture.

Među diskursnim oznakama koje se koriste u svojstvu potvrde glavne rečenice najviše je onih koje su uvedene veznikom *kao što* te formalno pripadaju vrsti poredbenih klauza. Zapravo je riječ o istoj diskursnoj oznaci, samo što glagol nije uvijek u istom glagolskom obliku. Sve se nalaze ispred glagola na koji se diskursna oznaka odnosi kako bi se skrenula pažnju čitaoca na ono što slijedi, istaklo nešto ili naglasilo:

(97) Ali on, kao što znaš, ima dvojicu braće – Sulejmana, koji je emir Basre, i Abdullaha, koji je bio namjesnik u Siriji i glavni zapovjednik sve naše vojske. (DŽKI, str. 55)

⁴¹ Nigoević, M. (2011), „Neka načela određivanja diskursnih oznaka“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/1, 121–145, str. 128.

⁴² Isto, str. 122.

(98) Osim njih, u toj je priči i Sibila s plafona Sikstinske kapele, koju je, kao što znate, oslikao Michelangelo, zatim jedan film koji možda niste gledali, te jedna djevojka koja se ne zove tako. (IHT, str. 79)

(99) Naravno, ne mogu je pronaći, jer ja sam samo pisac, a oni, kao što je poznato, nikada ne bi pisali svoje priče kad bi nalazili Sibile. (IHT, str. 79)

(100) Ipak, jednog dana sam slučajno ulovio njegov pogled dok smo prolazili pokraj Lejline kuće i sjećam se kako sam mu povjerljivo rekao da se toga okane jer, kao što znate, Lejla je bila obećana za jednog bogatog trgovca iz Bronzanog Majdana i da je ludo bilo pokušavati bilo šta. (IHT, str. 87)

U primjerima (97) i (99) diskursna je oznaka umetnuta poslije subjekta domaćinske klauze, u primjeru (98) poslije enklitičkog oblika glagola *biti*, a prije glagola u obliku pridjeva radnog, te tako razdvaja složeni glagolski oblik kojim je izrečen predikat, dok je u primjeru (100) ona uvedena poslije veznika *jer*. Dok je diskursna oznaka u primjerima (97) i (99) umetnuta u nezavisnu klauzu, a primjeru (98) ona je umetnuta u atributsku, a u primjeru (100) u uzročnu. Također je zanimljivo da svi navedeni primjeri sadrže riječ iz iste semantičke skupine – *znati / poznato*.

U sljedećim je primjerima diskursna oznaka uvedena poslije enklitičkog oblika glagola *biti*, koji je u primjeru (101) u obliku za 3. lice množine, a u primjeru (102) u obliku 3. lica jednine, i tako razdvaja složeni glagolski oblik kojim je izrečen predikat:

(101) Lampu je našao u nekoj perzijskoj zalagaonici, gdje su se prodavale mnoge vrijedne stvari koje su vlasnici, pritjerani tjeskobom siromaštva, morali založiti i tako ih izgubiti u nepovrat, jer lihvari su, to je dobro poznato, vješti ljudi, a olako založene stvari teško se ili gotovo nikako ne vraćaju svome pravom vlasniku. (IHT, str. 91)

(102) Tu je, to znate, bio karavansaraj, dok se odvijala trgovina preko ovih krajeva i dok je to imalo smisla, a zatim je onaj smiješni vezir, čini mi se da se zvao Hamid, povjerio nekolicini poznatih liječnika, koji su mu možda i smetali, povjerio im je upravu nad novim zdanjem što je ubrzo niklo na tom prostoru, oblikovano rukama najboljih majstora iz carstva. (IHT, str. 67)

Zabilježen je i jedan primjer ove vrste diskursnih oznaka gdje je ona uvedena poslije veznika:

(103) Ja sam nespretna i, griješ je lagati, uglavnom plašljiv čovjek. (DŽKI, str. 34)

Dosta je i primjera u kojima je umetnuta diskursna oznaka koja označava pretpostavku. Ona je obično umetnuta poslije enklitičkog oblika glagola *biti* i razdvaja složeni glagolski oblik kojim je izrečen predikat:

(104) Hana, koja mi je nekada bila najbliža, udaljila se sad još više i viđao sam je samo povremeno, ali to su bile prividnosti, kao što su zbivanja u životu često prividnosti, jer ja sam, iz sekunde u sekundu, iz sata u sat, tragao za njom, donoseći u svoju sobu fotografije i imitacije sfingi ispred piramida, od svakakvog materijala, koje su, izgledalo je tako, bile pravi putokaz u potrazi za mojom Hanom koju nikada nisam uspio imati u potpunosti, a to nije bila moja krivica i ja sam to znao. (IHT, str. 53)

(105) Ali šta ću, ne žalim se, svakom je, računam, dato ono što je za njega najmanje loše, pa stalno govorim „Ne daj, Bože, gore.“ (DŽKI, str. 33)

(106) Ti si, računao sam, trgovac i mnogo putuješ, a kod kuće ti sa samim ženama ostaje dijete kojim se čitav grad ponosi, i to s pravom. (DŽKI, str. 130)

(107) Ovaj Mukaffa je, čini mu se, spomenuo Pećinu i Noćno putovanje, ali se onaj podrugljivo iskrivio i odmahnuo rukom ne objašnjavajući prezire li te primjere ili ljudsku sposobnost koja se takvim stvarima ne može baviti i zato ih ne treba spominjati. (DŽKI, str. 139)

(108) Od svega je, reklo bi se, najvažniji onaj dugački što se leluja umjesto da normalno govori. (DŽKI, str. 140)

Ponekad je umetnuta poslije predikata, kad je on u prezentu (109), zatim poslije daljeg objekta (110), rečeničnog konektora (111), ili već umetnute atributske klauze, a poslije bližeg objekta izrečenog u toj (atributskoj) klauzi:

(109) Neke veze među svim tim stvarima ima, zlih džina i nejasnih poslova u svemu tome ima, tučka u vrtu i mrtvaca u kući ima, a ima, osjećam sve jače, i nekog užasnog bunila u meni. (DŽKI, str. 123)

(110) Ne traži mi, mislim ja, ni jedna vjera da jede, pa neka mi ih onda dviju – ako ne smeta meni, neće smetati ni jedna drugoj. (DŽKI, str. 87)

(111) I to, čini mi se, bolje nego ikad u životu i sve vrijeme mislila na Husajna ibn Abdallaha, žaleći što me on ne čuje. (DŽKI, str. 319)

(112) Čovjek koji ima više djece, računao sam, neće jedno od njih slikati kad mu je sedam-osam godina, pogotovo ako to slikanje košta bogatstvo (a zna se kako Majstor naplaćuje). (DŽKI, str. 127)

U većini je navedenih primjera diskursna oznaka umetnuta u nezavisnu rečenicu, dok je u primjeru (104) ona umetnuta u zavisnu, i to atributsku.

Među diskursnim oznakama koje se odnose na glagolsku radnju pronađene su još one koje označavaju molbu:

(113) Kaži mi, molim te, o čemu se radi. (DŽKI, str. 321)

uvjeravanje:

(114) A zapravo je, vjeruj mi, on tražio čovjeka koji mu odgovara i meni se javio kad me je našao. (DŽKI, str. 363)

te zaključak:

(115) Čovjek je, zaključio je u tim danima, ograničen svojom kožom i obilježen svojim oblikom pa se zna kako on može a kako ne može izgledati, šta se na njemu može a šta ne može vidjeti. (DŽKI, str. 369)

(116) A istina je, mora se priznati, bila vrlo bliska njihovim pričanjima. (IHT, str. 109)

Jedino je u primjeru (113) diskursna oznaka umetnuta poslije zamjenice u funkciji daljeg objekta, dok je u ostalim primjerima ona umetnuta poslije enklitičkog oblika glagola *biti* u 3. licu jednine i rastavlja složeni glagolski oblik u funkciji predikata na dva dijela.

Ima nekoliko tipiziranih struktura koje se odnose na imenicu koja označava živo biće i umeću se poslije nje, a obično s namjerom da se Boga zamoli da tom biću podari dug život, slavu, zdravlje i sl. Takvi su sljedeći primjeri:

(117) Tako su, valjda, njegovi mudri savjetnici objasnili našem kalifu al-Mansuru, Bog mu život sačuvao, pa je on zaključio da Abdullah mora priželjkivati kalifsku čast jer se jedino ona na ovom svijetu diže iznad časti zapovjednika najmoćnije svjetske vojske. (DŽKI, str. 56)

(118) Ja sam bio kad ti je naš gospodar kalif, Allah mu slavu uvećao, ponudio da izabereš deset robinja iz njegovog harema, a ti si otklonio rekavši da ćeš umirivati žene kad umiriš narod. (DŽKI, str. 92)

(119) Naš gospodar Sufjan ibn Muavija, namjesnik Basre po milosti našeg kalifa, Bog mu život produžio, poslao me je po tebe i sad nas čeka. (DŽKI, str. 142)

Primjer (118) je zanimljiv i zbog toga što je ovdje prisutno umetanje između klauza, dok je diskursna oznaka u primjeru (119) umetnuta u vremensku klauzu i formalno bi mogla pripadati atributskom tipu klauza.

Zabilježeno je još nekoliko slučajeva umetanja različitih tipiziranih struktura, i to poslije predikata domaćinske klauze, tako da razdvaja složeni glagolski oblik kojim je izrečen predikat ((120) i (123)), zatim poslije veznika *da* (121) i *kad* (122):

(120) Ja sam, ako je tvojoj milosti po volji, gonič deva, mazgi i ostaloga domaćeg blaga kojim nas je Milostivi obradovao i blagoslovio. (DŽKI, str. 33)

(121) Sada je, kao i svaki put do sada, Behram utrljavao ružino ulje u njegovu kožu, prejako pritišćući i krvnički vukući mišiće, a on se umirivao misleći na to koliko je bolje sve ovo šutke otrpjeti nego pokušati da ovome nešto objasni ili da, sačuvaj Bože, s njim razgovara. (DŽKI, str. 334)

(122) A sad neka mi bude dopušteno da izređam podatke o putovima, naseljima i razdaljinama kao i o ostalom što potvrđuje na početku iznesene istine, a što treba imati na umu kad, ako Bog da, dođu na red ova zemlja i (...) a nebom zavijore nepobjedivi tugovi carstva... (DSU, str. 10)

(123) Hazredžidi su rekli da će, što se njih tiče, rado dozvoliti da grad nestane sa zemljinog lica, ali nikako neće dopustiti da emir straže bude iz plemena Ausida, dok su Ausidi govorili da će oni rado izginuti svi do jednoga, ali da ni mrtvi neće dozvoliti da emir straže u Jasribu bude neko od Hazredžida. (DŽKI, str. 105)

U primjeru (120) tipizirana struktura je umetnuta poslije enklitičkog oblika glagola *biti* u 1. licu jednine i rastavlja složeni glagolski oblik u funkciji predikata na dva dijela. U sljedećem je primjeru ona umetnuta u poredbenu klauzu poslije veznika *da*, a zatim u vremensku, a poslije veznika *kad*. Posljednji je primjer zanimljiv jer je tipizirana struktura umetnuta poslije enklitičkog oblika glagola *htjeti* u 1. licu množine i rastavlja složeni glagolski oblik (futura I) kojim je izrečen predikat. Uvedena je veznikom *što* i formalno je možemo smjestiti u pogodbeni vrstu klauza.

Osnovne sintaksičke i pragmatičke osobine složenih rečenica s umetnutom zavisnom klauzom

Na osnovu analize korpusa koji čine četiri djela iz bh. književnosti, došla sam do nekoliko glavnih zaključaka. Prvi jeste taj da se neki tipovi zavisnih klauza pojavljuju često u djelima, dok je nekih drugih manje ili se čak uopće ne pojavljuju u korpusu. Među tipovima koje se najčešće pojavljuju jesu umetnute atributske klauze, i njih je 31 %. Odmah poslije njih dolaze vremenske, s postotkom od 23. Pronađen je i veći broj umetnutih uzročnih (12 %) i objekatskih klauza (8 %). Zatim slijede umetnute poredbene, namjerne i pogodbene s učešćem od po 5 %. Dopusnih i slobodnih relativnih klauza je po 4 %. Najmanji je broj pronađenih umetnutih količinskih (2 %) i posljedičnih (1 %) klauza.

Umetnute klauze se u korpusu najčešće pojavljuju unutar nezavisnih domaćinskih klauza, mada su prisutni i primjeri umetanja u zavisne klauze. Osim ovoga, zabilježen je i određeni broj primjera gdje je prisutno umetanje u umetanju, dakle gdje su klauze umetnute u klauze koje su i same umetnute. Ovakvi su slučajevi najčešće zabilježeni u situacijama gdje se umeće glagol govorenja (u atributsku) ili nezavisna klauza (u uzročnu). Klauze se također mogu umetati i samostalno ili u nizu. I jednih i drugih primjera je veoma mnogo, pa smatram da je jedino važno napomenuti da, kad je riječ o mogućim kombinacijama klauza koje se pojavljuju u nizu, nema posebnih pravila. Klauze se mogu kombinirati kako je god to sintaksički i pragmatički najbolje, bilo da je riječ o kombinaciji dviju, triju ili više istih ili različitih tipova klauza. Svi se tipovi klauza u korpusu pojavljuju umetnuti samostalno, a većina se njih pojavljuje i umetnuta u nizu, na bilo kojem mjestu u tom nizu. Jedini je izuzetak umetnuta objekatska klauza, koja se pojavljuje isključivo u nizu, i to nikad na početku tog niza. Razlog za to može se ogledati u činjenici da objekatska klauza u osnovnom redu riječi načelno stoji iza klauze na koju se odnosi, a ta klauza koja stoji ispred objekatske također je umetnuta i primarno prekida rečenični tok. Klauze koje su umetnute u nizu ponekad su spojene veznim sredstvom, a ponekad je veza među njima bezveznička. Zabilježen je i određeni broj primjera u kojima se pojavljuju dvije ili više klauza umetnutih u domaćinsku klauzu, ali ne u nizu nego tako da se jedna klauza umeće na jednom, a druga na drugom mjestu te se one odnose na različite riječi iz domaćinske klauze.

Ako govorimo o mjestu na kojem se klauze umeću, tu je također prisutna velika raznolikost. Klauze se mogu umetati unutar domaćinske klauze, na njenom kraju ili između dvije klauze. One se također mogu umetati poslije svih vrsta riječi nevezano za to koju sintaksičku funkciju te riječi vrše. Tako su zabilježeni primjeri umetanja poslije subjekta,

objekta, adverbijalnih odredbi, atributa, veznika, čestica ili drugih umetnutih klauza, a kad je riječ o umetanju glagola govorenja, prisutno je i umetanje poslije vokativa. Nije rijetko ni umetanje poslije enklitičkih oblika glagola *biti* i *htjeti* ili refleksivnog *se*, i to tako da se složeni glagolski oblik u funkciji predikata, obično u obliku perfekta, futura I ili potencijala I, razdvaja na dva dijela, pa enklitika ostaje ispred umetnute klauze, a glavni glagol dolazi poslije nje. Obratan slučaj nije moguć jer enklitike ne mogu stajati samostalno, one nemaju svoj akcent i moraju se nasloniti na neku riječ ispred sebe. Ako bi se enklitika našla na početku klauze koja dolazi poslije umetnute, ne bi se imala na šta nasloniti jer je ispred nje pauza koja odvaja umetnutu klauzu od domaćinske. Slučajevi u kojima umetak razdvaja složeni glagolski oblik u funkciji predikata zabilježeni su kod umetnute vremenske i pogodbene klauze i umetanja glagola govorenja i diskursnih oznaka.

Umetnute se rečenice mogu uvoditi raznim veznim sredstvima, a njihova je paleta vrlo široka, pa se tako vremenske umetnute klauze uvode subjunktorima *kad*, *dok*, *kako*, *kad god*, uzročne subjunktorima *jer*, *budući da*, *kako*, kod poredbenih se koristi subjunktor *kao da*, posljedičnih *tako da*, namjernih *da*, dopusnih *iako*, *ma kako*, *ma ko*, objekatskih *da*, *gdje* i *da li*, količinskih *koliko*, slobodnih relativnih *što*, atributskih *kad*, *koji/a/e*, *što*, *da*, *kakav/va/vo* i sl. One su obično umetnute poslije riječi ili sintagme na koju se odnose, ali se može desiti i da su umetnute prije nje, što je posebno karakteristično za umetanje diskursnih oznaka.

U govoru je umetnuta klauza odvojena pauzom od domaćinske, dok je u pisanju ona odvojena zarezima ili zagradama. U korpusu je zabilježeno da se klauze obično odvajaju zarezima s obje strane. U nekoliko je primjera umetnuta klauza odvojena zagradama od domaćinske, a takvi su zabilježeni kod umetnute objekatske klauze koja se javlja u nizu, zatim atributske i uzročne. Ako se javlja umetanje više klauza u nizu, obično se cijeli niz odvoja zarezima ili zagradama, mada ima i slučajeva u kojima se svaka od umetnutih klauza odvoja zarezima od ostatka. U korpusu su zarezima (ili zagradama) uvijek odvojene umetnute vremenske, uzročne i slobodne relativne klauze, kao i diskursne oznake i glagoli govorenja. Kad su glagoli govorenja umetnuti u upravnom govoru, oni su od domaćinske klauze ponekad odvojeni crtama. Objekatske su klauze uvijek odvojene zarezom samo s desne strane, i to zbog toga što se javljaju isključivo u nizu umetnutih klauza, ali je taj niz uvijek odvojen zarezima s obje strane. Takav je slučaj npr. i kod poredbenih, namjernih i nekih atributskih klauza koje se javljaju u nizu umetnutih klauza. Posljedična klauza, samo jedna zabilježena, javlja se bez zareza. O tome kad se umetnute klauze odvajaju zarezima a kad ne pisali su

Brabec, Hraste i Živković u svojoj gramatici.⁴³ Tako navode da se klauze koje se umeću na kraju domaćinske klauze uvijek odvajaju zarezom od domaćinske, a one koje su umetnute između dijelova domaćinske klauze su zavisne i ne odvajaju se uvijek zarezima. Ako objašnjavaju cijelu rečenicu, one se odvajaju zarezima od domaćinske klauze. Takve klauze oni nazivaju uklopljenima. Ako umetnute klauze objašnjavaju samo dijelove domaćinske, one mogu biti tijesno vezane za nju i u tom se slučaju ne odvajaju, ali ako su samo naknadno dodane, onda se odvajaju zarezima od domaćinske. Ponekad se klauze odvajaju zarezom ako bi bez njega mogla nastati neka nejasnoća. Stevanović⁴⁴ upotrebu zareza povezuje s autonomnošću umetnutih klauza. Ako one imaju veću autonomnost, onda su prave umetnute i odvajaju se zarezima. Ako imaju manju autonomnost, onda su samo formalno umetnute i ne treba ih odvajati zarezima od domaćinske.

Kad je riječ o pragmatičkim aspektima umetnutih klauza, važno je reći da one obično nose samo dodatnu obavijest čije ispuštanje neće narušiti sintaksičku harmoniju, ali hoće donekle značenjsku. Naime, umetnute nam klauze pomažu da bolje razumijemo sadržaj domaćinske klauze, dobijemo dodatne obavijesti, komentare i odgovore na neke pretpostavke ili pitanja, obratimo pažnju na posebne dijelove domaćinske klauze i sl. Najbolje na primjeru umetanja diskursnih oznaka možemo vidjeti koliko je raznolika funkcija umetnutih klauza, gdje one mogu izražavati potvrdu glavne klauze, molbu, pretpostavku, uvjeravanje, zaključak ili samo tipizirane strukture koje se koriste kao pohvala slušaocu, popunjavanje praznina ili pauza u govoru, povećanje kvantiteta teksta ili govora i sl. Kako ispuštanje umetnutih klauza može dovesti do razlike u značenju pokazano je na primjerima vremenskih i pogodbenih umetnutih klauza, gdje se njima izražavaju okolnosti ili uvjeti za ostvarenje glagolske radnje, što je često vrlo važna informacija u komunikaciji.

Dakle, umetnute klauze doprinose interpretaciji domaćinskih klauza na nivou njihovog eksplicitnog ili implicitnog sadržaja i opskrbljuju slušaoca obaviješću o pretpostavkama, asocijacijama, pitanjima i slično koji mogu biti (prema govornikovoju procjeni) motivirani sadržajem domaćinske klauze. One također precizno identificiraju referenta i relativiziraju glavnu tvrdnju. Njima se često poziva na očigledne, poznate i prihvaćene činjenice, iskustvo ili primjere ili se ukazuje na (ne)logičnost, (ne)osnovanost, apsurdnost itd. glavne tvrdnje. Osim toga, umetnute klauze izražavaju ličnu uvjerenost, daju obavijesti, komentar ili odgovor

⁴³ Brabec, I., M. Hraste i S. Živković (1970), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga, str. 214–215.

⁴⁴ Stevanović, M. (1979), *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd, Naučna knjiga, str. 920–921.

na pretpostavke, pitanja, asocijacije i sl., zatim komentar ili odgovor „isprovociran“ sadržajem
domaćinske klauze, kao i obavijest o tekstualnoj strukturi i njenom organiziranju.

Zaključak

U ovom sam se radu bavila temom složene rečenice s umetnutim klauzama u bosanskom jeziku na primjerima književnoumjetničkog stila. Korpus koji je analiziran čine četiri djela iz bh. književnosti: *Tvrđava* Meše Selimovića, *Istočni diwan* Dževada Karahasana, *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića i *Uhode* Derviša Sušića. Rad se sastoji od uvodnog dijela, koji čini teorijski okvir o umetanju i umetnutoj klauzi, glavnog dijela, koji čini analiza korpusa, i završnog dijela, gdje su izneseni glavni zaključci do kojih sam došla tokom analize korpusa i bavljenja ovom temom.

Za početak je bilo vrlo važno razumjeti kakve su to umetnute klauze te šta su umeci općenito. Postoji mnoštvo definicija kojima se nastoje objasniti ova dva pojma, kao i niz pojava povezanih s umetanjem, a u vezi s kojima se mišljenja lingvista razlikuju. Međutim, nesporno je to da uvijek postoje minimalno dvije klauze, od kojih je jedna glavna, obično nezavisna, ali ne nužno, a koju je Palić nazvao domaćinskom klauzom, a druga umetnuta. Umetnuta je klauza smještena u sintaksičkim granicama domaćinske klauze, dio je njenog linearnog ostvarenja, ali prekida njenu intonacijsku, sintaksičku i semantičku linearnost. Umetak na sintaksičkom nivou može biti raznovrstan, pa to mogu biti različite riječi, sintagme ili rečenice, ali je važno to da on prekida intonacijski, semantički i sintaksički tok rečenice.

O umetnutim klauzama se u južnoslavenskim gramatikama piše malo ili nimalo, jedino se Kovačević malo više bavio ovom temom. U svjetskoj je lingvistici situacija malo bolja, i tu treba istaći sljedeće lingviste koji su pisali o umetanju: Dehe (2014), Dehe – Kavalova (2007), Blakemore (2005, 2006, 2007), Stowell (2005), Burton-Roberts (2006) i De Vries (2012a, 2012b).

Glavno pragmatičko pitanje koje se o ovim klauzama postavlja jeste zašto se one tako formuliraju. Iako one prekidaju prirodan tok rečenice, pa izgleda kao da otežavaju komunikaciju, one su zapravo istaknuti dijelovi rečenice u iskazu i pažnju slušaoca usmjeravaju na sebe.

U glavnom se dijelu rada obrađuju umetnute klauze pronađene u korpusu. Najčešće vrste umetnutih klauza koje su pronađene jesu vremenske i atributske. Osim njih, pronađeno je nekoliko primjera umetnutih uzročnih, namjernih, pogodbenih, dopusnih, poredbenih, posljedičnih, objekatskih, količinskih i slobodnih relativnih klauza, a nije zanemariv ni broj pronađenih primjera u kojima susrećemo umetanje tzv. glagola govorenja i diskursnih oznaka.

Umetnute klauze se u korpusu pojavljuju unutar nezavisnih rečenica, a rjeđe i zavisnih rečenica, a zabilježeni su i slučajevi umetanja unutar domaćinske klauze i na njenom kraju,

zatim umetanja između klauza i umetanja u umetanju. Klauze se također mogu umetati i samostalno ili u nizu, a nema posebnih pravila kad je riječ o njihovom kombiniranju. Zabilježen je i određeni broj primjera u kojima se pojavljuju dvije ili više klauza umetnutih u domaćinsku klauzu, ali ne u nizu nego se jedna klauza umeće na jednom, a druga na drugom mjestu te se one odnose na različite riječi domaćinske klauze.

Umetnute se klauze mogu uvoditi poslije svih vrsta riječi nevezano za to koju sintaksičku funkciju te riječi vrše, pa su zabilježeni primjeri umetanja poslije subjekta, objekta, adverbijalnih odredbi, atributa, veznika, čestica ili drugih umetnutih klauza, a nisu ni rijetki slučajevi u kojima se klauze umeću poslije enklitičkih oblika glagola *biti* i *htjeti* ili refleksivnog *se* tako da se složeni glagolski oblik u funkciji predikata razdvaja na dva dijela, pa enklitika ostaje ispred umetnute klauze, a glavni glagol dolazi poslije nje. Široka je i paleta veznih sredstava kojima se umetnute klauze uvode u domaćinsku.

Umetnuta je klauza u govoru odvojena pauzom od domaćinske, dok je u pisanju ona obično odvojena zarezima ili zagradama od svoje domaćinske klauze. Ako se javlja umetanje više klauza u nizu, obično se cijeli niz odvaja zarezima ili zagradama, ali se ponekad i svaka od umetnutih klauza odvaja zarezima od ostatka.

Umetnute klauze obično nose samo dodatnu obavijest čije ispuštanje neće narušiti sintaksičku harmoniju, ali može donekle narušiti značenjsku. Njima se ističe lični stav govornika, doprinosi se interpretaciji domaćinskih klauza ili one opskrbljuju slušaoca obaviješću o pretpostavkama, asocijacijama, pitanjima i slično. Njima se često poziva na očigledne, poznate i prihvaćene činjenice, iskustvo ili primjere ili se ukazuje na (ne)logičnost, (ne)osnovanost, apsurdnost itd. glavne tvrdnje.

Izvori

1. Horozović, Irfan (1991), *Talhe ili Šedrvanski vrt*, Sarajevo, Svjetlost. (IHT)
2. Karahasan, Dževad (1991), *Istočni diwan*, Sarajevo, Svjetlost. (DŽKI)
3. Selimović, Meša (1991), *Tvrđava*, Sarajevo, Svjetlost. (MST)
4. Sušić, Derviš (1982), *Uhode*, Sarajevo, Svjetlost. (DSU)

Literatura

1. Badurina, Lada (2008), *Između redaka: studije o jeziku i diskursu*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
2. Badurina, Lada (2011), „Glagoli govorenja i tekst“, *Pismo*, IX/1, 125–137.
3. Barić i dr. (1997), *Hrvatska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga.
4. Blakemore, Diane (2005), „And-parenteticals“, *The Journal of Pragmatics*, 37, 1165–1181.
5. Blakemore, Diane (2006), „Division of labour: the analysis of parenteticals“, *Lingua*, 116, 1670–1687.
6. Blakemore, Diane (2007), „Or-parenteticals, that is-parenteticals and the pragmatics of reformulation“, *Journal of Linguistics*, 43, 311–339.
7. Brabec, Ivan, Mate Hraste i Sreten Živković (1970), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga.
8. Burton-Roberts, Noel (2006), Parenteticals“, u: Brown, K. (ur.), *Encyclopaedia of Language and Linguistics* (2nd edition, Vol. 9), Amsterdam, Elsevier, 179–182.
9. Bussmann, Hadumod (1996), *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London/New York, Routledge.
10. Dehe, Nicole (2014), *Parentheticals in Spoken English: The Syntax-Prosody Relation*, New York, Cambridge University Press.
11. Dehe, Nicole i Yordanka Kavalova (ur.) (2007), *Parentheticals*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
12. Halilović, Senahid (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo, Preporod.
13. Jackendoff, Ray (1977), *X' Synthax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge, MA, The MIT Press.
14. Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe.

15. Kordić, Snježana (1993), „Slobodna relativna rečenica“, *Fluminensia*, god. 5, br. 1–2, str. 147–157.
16. Maretić, Tomo (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, Matica hrvatska.
17. McCawley, James (1982), „Parentheticals and discontinuous constituent structure“, *Linguistic Inquiry*, 13(1), 91–106.
18. Mihaljević, Milan (2013), „Parenteza s glagolima govorenja u hrvatskom jeziku“, *Rasprave – časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 527–544.
19. Nigoević, Magdalena (2011), „Neka načela određivanja diskursnih oznaka“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/1, 121–145.
20. Palić, Ismail (2015), *Rasprave iz sintakse i semantike*, Sarajevo, Bosansko filološko društvo.
21. Potts, Christopher (2005), *The Logic of Conventional Implicatures*, Oxford, Oxford University Press.
22. Pranjković, Ivo (2001), *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
23. Pranjković, Ivo (2013), „Raspoređivanje suznačnih riječi“, *Rasprave – časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 593–602.
24. Sperber, Dan i Deirdre Wilson (1995), *Collins COBUILD English Grammar*, London, Harper Collins.
25. Stevanović, Mihailo (1979), *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd, Naučna knjiga.
26. Stowell, Tim (2005), „Appositive and Parenthetical Relative Clauses“, u: Broekhuis, H., N. Corver, J. Koster, R. Huybregts i U. Kleinhenz (ur.), *Organizing Grammar: Linguistic Studies in Honor of Henk von Stechow*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter, 608–617.
27. Težak, Stjepko i Stjepan Babić (1996), *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb, Školska knjiga.

28. Vries, Mark de (2012a), „Unconventional mergers“, u: Uribe-Etxebarria, M. i V. Valmala (ur.), *Ways of Structure Building*, Oxford, Oxford University Press, 143–66.
29. Vries, Mark de (2012b), „Parenthetical main clauses – or not? On appositives and quasi-relatives“, u: Aelbrecht, L., L. Haegeman i R. Nye (ur.), *Main Clause Phenomena New Horizons*, Amsterdam, John Benjamins, 177–202.
30. Vukojević, Luka (2009), „Red surečenica“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, 397–409.
31. Wichmann, Anne (2001), „Spoken parentheticals“, u: Aijmer, K. (ur.), *A Wealth of English*, Gothenburg, Gothenburg University Press, 171–93.